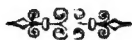

ભાનુમતી *

રચિને પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શ્રી

બાળજ્ઞાનવર્ધક સભાનો એક સભાસદ.

"Prove all things. Hold fast that
which is good."

અમદાવાદ મધ્યે.

મામાની હવેલીમાં પુનાષ્ટેડ પ્રીં એન્ડ નં

એં કં "લિમિટેડ" ના પ્રેસમાં

રણછોડલાલ ગંગારામે છાપી.

સંવત ૧૯૩૮. સને ૧૯૮૨.

મૂલ્ય છ આના.

બાનુમતી.

અર્પણ પત્ર.

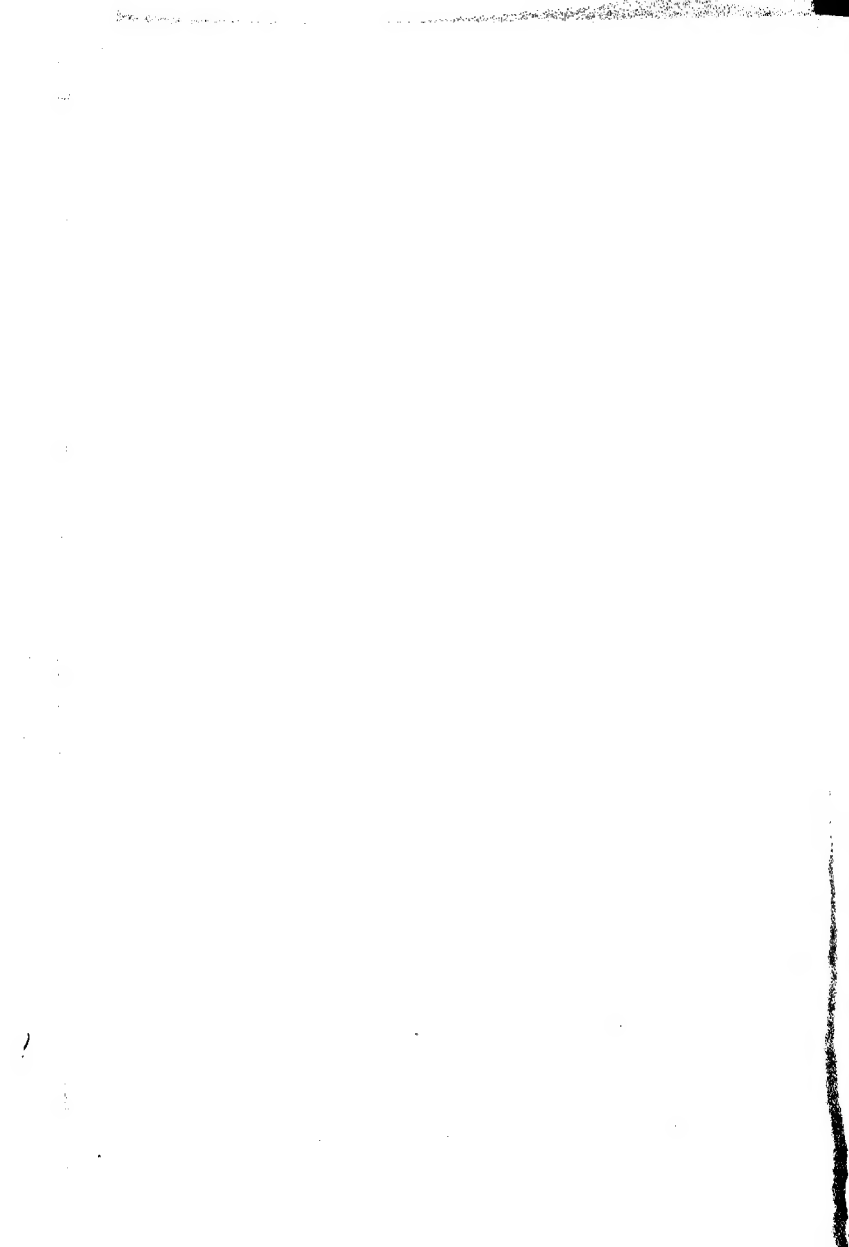
શ્રી વાઙ્ઞ જ્ઞાનવર્વક સભા !

દેશને કલ્યાણ કરી, ભક્તને આનંદ દાવી,
દેવી શુભ નામ ધારી, સભા ગુજરાતમાં ;
અમલકારી કીધાં કામ, નાની વયે તે તમામ,
વધારવા બાળજ્ઞાન, બત્રી બત્રી ભાતમાં ;
કર્પા એક સંપ બાળ, દેઈ રૂડો બાઈ બાવ,
પામી જ્ય સર્વ ઠાર, સારી બધી વાતમાં ;
*દેશમાં ઓપાસ તારી, જ્ય ધ્વજને ઉરાડી,
આપનારી જ્ઞાન વારિ, સેવકના સાથમાં
અતિ અમ થકી કીવો, જ્ઞાનમાં તે વધારો,
સકળ કરિ બતાવ્યો, માત ઉદ્દેશ તારો ;
ધન અતિ ખરચેથી, થાત ના કામ જે જે,
કરંતી સતત હર્ષે, માત તું આજ દેશે. ૨

ઠાળી વે'મજ બાળનાં મન કર્યા જગૃત સુજ્ઞાનથી,
દેશોદ્ધારનું મૂળ તે અચળ તો, કીધું મહા કષ્ટથી ;
વૃદ્ધિ તારી સદૈવ નાય કરશે, માગું કરી પ્રાર્થના,
અર્પેછે તવ દાસ ગ્રંથ લખુ આ, સ્વીકારશે જ્ઞાનદા.૩

અં. સ.

*તારાં બાણજો, શુભ પ્રયત્નો, તથા બાળ જ્ઞાનવર્ધક ઓપા-
નિઆ વડે આપ્યા ગુજરાતમાં તારા સર્વોત્તમ દેશ હિતકારી
વિચાર ફેલાવીને, તે ઓતરફ તારી વિજય-ધ્વજ ઉરાડી છે.

પ્રસ્તાવના.

કોઈ પણ દેશની સારી અવસ્થા તેમાં વસનારા લોકોની આરોગ્યતા, નીતિ, વિદ્યા, ઉદ્યમ, લક્ષ્મી, સંપન્ન અને સ્વાભિમાન ઉપર આધાર રાખે છે. જો ધરસંસારની સ્થિતિ સારી હોયતો, માણસ આ બધા ગુણ સમ્પાદન કરેલા બન કરે. આ ઉપરથી આપણે વિચાર કરવો જોઈએ કે ધરસંસારની સ્થિતિ ક્યારે સારી હોય ? મારા વિચાર પ્રમાણે જ્યારે સંસાર ચલાવનાર જોડું લાયક હિમ્મત અને ગુણવાળું હોય, ત્યારે જ ધરસંસારની સ્થિતિ સારી હોય. જ્યાં એ બે બાબતો નથી, ત્યાં પૈસા કે બિજા બધી તરેહની સગવડ બર્થ છે. માટે સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરવાને, સ્વસાતિનું હિત ધરંચનારને, નીતિનો વાવટો ઉરાડનારને, ધર્મના ફેલાવનારાઓને, અને પોતાની લક્ષ્મી તથા કીર્તિ અચળ રાખવા ધારનારને, મારી એજ વિનંતી છે કે સર્વેએ એકઠા થઈને પોત પોતાના સર્વાત્તમ યત્નોમાં વિજયિ થવા પ્રથમ આપણુ સ્વદેશી બંધુઓના ધરસંસારની સ્થિતિ સુધારવી જોઈએ. વખત જતાં અનુભવ સિદ્ધ થએલું છે કે જ્યાં સુધી આપણા આર્થવૃત્તમાં લોકોની સંસાર સ્થિતિમાં સુધારો થયો નથી, ત્યાં સુધી તેની અવસ્થા સુધારવા ગમે તે ઉપાય સત્રામાં આવે, તે બધું ખુમાડના બાચકા બરવા જેવું છે. લાયક હિમ્મત અને ગુણવાળાં જોડાં ન બંધાવવામાં મૂખ્યમાં મૂખ્ય દુશ્મન કોણ છે ? બાળસંનનો પાતકી રિવાજ. આ પ્રમાણે બાળસંનનો પાતકી રિવાજ સ્વદેશનો ઉદ્ધાર કરવાના શુભ ઉપાયો

પાર પાડવામાં આપણને શક્તિહીન બનાવે છે. માટે આ જના સમયમાં દરેક સુત્ર પુરૂષે ધર્માડાના ખાચકા બરવા જેવી મોટી મોટી બાબતો હાથમાં લઈ ખેસવા કરતાં, બાળ લગ્નની પાપિષ્ઠ રૂઠીનો નાશ કરવા તત્ન, મન ને ધનથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

બાળલગ્ન કરવાનાં મૂખ્ય ત્રણ કારણ હોય છે. ૧. જ્ઞે મૂર્ખ આંખો છોકરું પરણાવવાનો લાવો લેવાનું કહે છે તે, ૨. કુળ વિગેરે જોઈ મૂર્ખ લોકમાં આપણે રાખવા, અને ૩. પૈસો ખાવા અધિકાર મેળવવા અગર પૈસાદારનો એકનો એક છોકરો જોવામાં. આ ચોપડીમાં એ રૂઠીઓ ઉપર ઘણું કરીને યથાશક્તિ વિવેચન કર્યું છે, તોપણ કુળ જોવાની રૂઠી ઉપર મૂખ્ય હુમલો છે. કુળવાન વર શોધવાની લાક્ષ્મીમાં માખાપ કેટલો અમ, અને ખર્ચ વેઠીને પોતાની એકની એક વહાલી છોડીને, માં માગ્યા સુખ ને લાડમાં ઉછેરો, સદ્ગુણ, વિદ્યા અને સુસ્તાનનો બંડાર બનાવી, લક્ષ્મી, વિદ્યા, સંપ અને સદ્ગુણો રહિત, પરંતુ પ્રાચિન સમયથી એજ કુળમાં અપતા કુટુંબના અબણ, અપલક્ષણો, કદરૂપા, મૂર્ખ નાના બાળક સાથે પરણાવી તેનો ભવ હાથે કરીને બગાડનાર પાપિષ્ઠ થયાં છે, એ બાબતનું આમે હુમ્મ ચિત્ર બતાવવાનો આ લઘુ ગ્રંથમાં અમ લોભે છે.

અર્વાચિનકાળમાં પ્રાચિનકાળોની મોટાઈનો તદ્દન નાશ થયો છે, એ વિવેકજ્ઞુદ્ધિવાણા મનુષ્યને ખબર હોવીજ જોઈએ. કુળવાન કોને કહેવો? એજ કુળ કયું? એ બાબતનું વિવેચન ઘણા ગ્રંથોમાં થયેલું છે, પરંતુ ટૂંકામાં (મને આ-

(૯)

શ્ર્વ્ય એટલુંજ લાગેછે કે) જેઓ ચોરી, બીચાર, મદ-
પાન, માંસ ભક્ષણ કરેછે, જેઓ અહાનિશ રાંડિને ત્યાં
પડ્યા રહી મ્લેચ્છોના ભેગા ખાયછે, જેઓની સ્ત્રીઓ,
યુત્રીઓ અને બહેનો ગ્રાહિર રીતે પર સાતિના કે યવનોની
સાથે ધર માંડી તેના તેજ શહેરમાં તેમની નજરે સંસાર
ચલાવેછે, જેઓ તેમનાં દેવ, દેવસ્થાનને બ્રજ કરી વેચી
નાંખેછે, જેઓ કરામતને ત્યાં ગાય વેચી સરકારથી શિક્ષા
ખેંચે, તેવા પ્રાણીઓ કે વાણીઆઓનાં કુળ હોય તેવાને
તેવાં સર્વોત્તમ કહેવાય!!!

લગ્નની રીઠી સુધારવા આવાં આવાં ધણાં પુરતક લખ-
વામાં આવ્યે, ત્યારે લોકોને કુંઠ પણ અસર થયે એમ
ધારી, કોઈ પણ અંચને અનુસારી શિવાય માત્ર જાતિ અનુ-
ભવ અને નીતિઅક્રમથી આ લઘુ પુસ્તક સુસજ્જનોની
અમીદ્રષ્ટી આગળ મૂકુઁ. મારા કેટલાએક મિત્રો સ્વયંવર
કરવાની પ્રાચિન રીઠી પાછી આણવા અગર આપણા રા-
જ્ય કરતા યૂરોપિઅનની લગ્ન રીઠી ગૃહણ કરવા માગેછે,
પણ એમાં તેઓ વિજયી થયે કે નહિ એ શંકાસ્થાન છે.
મારો અભિપ્રાય એ છે કે છોકરા અને છોડી વચ્ચે ઓ-
છામાં ઓછું ૭ વર્ષથી માંડીને તે વધારેમાં વધારે પચીશ
વર્ષનું છેટું રાખવું, તથા જો છોકરો સોળ વર્ષથી વધારે
વયનો થાય, રળી કમાઈને એક નાના કુટુંબનું ભરણ પોષણ
કરી શકશે એવી ખાત્રી જણાય, સ્ત્રી એટલે શું. અને તેની
જરૂરની તેનામાં સમજણ આવે, તોજ માખાપે તેને પર-
ણાવે, એટલે સ્વયંવર કરવાનો ધણો ખરો હેતુ, બલકે

અરે અરો હેતુ પારે પડશે, અને જોડું સુખી થશે. આ ઉપાય મને સૌથી વધારે સુગમ લાગે છે, પણી “કપાળે કપાળે જૂદી મતિ” તે પ્રમાણે જને જે સારો ભાગે તે ગૃહણ કરવો, પણ સ્વદેશને ગમે તે પ્રકારે દુષ્ટ બાળલગ્ન રૂપી ક્ષત્ રોગ થયો છે, તે મટાડવા જ્યારાં ઔષધ કરવાં નોંધ્યે.

આપણી શ્રી બાળ જ્ઞાનવર્ધક સભાનો સૌવર્ણ્ય નિયમ એ છે કે, સભાસદોના કોઈ પણ કૃત્ય ઉપર, સમજીમિત્ર અને વિદ્વાનવર્ગ તરફથી કંઈ બલામણ કે શિખામણ મળે, તો તેના ઉપર પ્રથમ બક્ષ આપવું, આ ઉપરથી સર્વે વાંચનાર સજ્જનોને મારી વિનંતિ છે કે, મારા અનુભવમાં, મારા વિચારમાં, કે જોડણી અગર બાધામાં જે જણાવવા જેવી કંઈ ભૂલ નજરે પડે, તે મને જણાવશે તો તેમનો આભાર માનીશું.

પ્રકરણ ૧ લું.

નાના પ્રકારનાં વૃક્ષો, જેવાં કે આંખા, આસોપાલવ, રાંણ,
જાંબૂડા, વડ, પિપળ, પિપળા, લીમડા વિગેરે અનેક ઝાડો-
ની ઘટાઓથી ઘેરાયેલા એક સુંદર કુદરતી ઓકની મધ્યે થઈ
પાસેના પર્વતમાંથી ઉત્પન્ન થતી વેત્રવતી નદી સર્પાકાર વ-
હેતી હતી. સદા કંચન જેવા સ્વચ્છ, શ્વેત્ર અને તાજું
પાણી પિવાથી ઝીણા અને મધુર થયેલા કુંડવાળાં મેના,
ખોપટ, કોયલ, મોર વિગેરે સાંજ સવાર હમ્મરના ઉપકાર ગાઈ
નાસ્તિક જનને બોધ આપતાં, દુષ્ટ દાનતથી ઝાડીમાં સંતા-
તાં દુષ્ટ પ્રાણીઓને ડપકો દેતાં, ગરિય ઉદ્યોગીને નિરપરાધિ
પક્ષિઓ વૃક્ષોની ઘટાઓમાં આનંદ કરતાં હતાં. કુદરતની
સર્વ ખુબસુરતીઓના મધ્યબિંદુ આ ઓકની વચ્ચેવચ્ચે થોડા
કોથના ઘેરાવાવાળું એક સુશોભિત નાનું મધુપુર નામનું નગર
વસેલું હતું. સર્વ પ્રકારના જીવ ધંધા કરનારા કારીગર અને
મહેનતુ લોકો શહેરમાં વસ્યા હતા. સર્વ લોક પોતપોતાના
વહેવારમાં સત્યપણે વર્તી ધંધો રોજગાર ચલવતા હતા. ધર્મ
ઉપર સર્વની આસ્થા સારી હતી. સર્વ જાતિના લોકોને
વિદ્યાનો શોખ વખાણવા લાયક હતો. પર્વતના શિખર પરથી
નિકળતું ઓટી નદીનું ઝરણુ આસપાસ આવેલી શિલાઓને

વધારે ને વધારે આનંદથી કોટેછે, તેમ સર્વ સુખ સંપત્તિ
 ઝરણ નગરના રાજ્ય કુટુંબના સિખર રાજામાંથી ઉત્પન્ન
 થતું સર્વ લોકોને કોટતું હતું. સર્વ વિદ્યાઓમાં કુશળ બ્રાહ્મ-
 જ્ઞો આ નગરના વિદ્વાન રાજાની દરબારમાં તથા વિદ્વાન
 શ્રીઆઓના આશ્રયમાં રહી, આસપાસના દેશોના પંડિતો
 ઉપર વિજય મેળવી આવતા હતા. લોકોને ધર્માપદેશ મંદિરે
 મંદિરે ને વોટે ધોટે ઠીક મળતો હતો. સર્વ સંતોષિ અને
 સાદા મનનાં હતાં. વેપાર રોજબરોડ પુષ્કળ મળવાથી નવરાં
 મનથી ઉત્પન્ન થતા વહેમ, જુગાર, ચોરી, બિભિચાર, કપટ
 વિગેરે કુદરતી રોગો હજી આ નગરમાં પ્રસરી તરહોતા.

વૈશ્વલોકો પોતાના વણજ વહેપાર પ્રમાણિકપણેથી ચલાવતા.
 બ્રાહ્મજ્ઞો અહોનિશ વેદનો અભ્યાસ કરતા, અને શાઓકત
 પ્રવચતા પાળી ધર્મ કર્મ કરતા. પાછલી ૪ ધડી રાત્રિને
 સમયે ઉઠી વેતવતી ગંગામાં નાહિ ધોઈ સંધ્યા તર્પણ કરી,
 ઘેર દેવસેવા કર્યા પછી સહુ સહુના ઉદ્ધમ વળતી જતા.
 કોઈને નવરાં બેસી પારકી કુચલી કરવામાં, દંડાબાજી ઉડા-
 વવામાં કે કોઈને નાહક ખરાબ કરવામાં તેમનું બિલકુલ
 બંધ નહોતું, કેમકે ઇશ્વરે સહુને તેમની નિષ્ઠા પ્રમાણે સુખ-
 નો રોટલો આપ્યો હતો. ક્ષત્રિલોકો પોતાના શૂરપણમાં બ-
 યંકરે સિંહની ખરોખરી કરે એવા હતા. મજબૂત બાંધાવાળા
 કદાવર શરીરથી, રોષવાળી બાલ અને બળ આંખથી, જૂ-
 દી જૂદી તરેહનાં પ્રાણુધાતક હથિઆરોથી, અને બોલવા
 ચાલવામાં તેમની નમતા બરેલી પણ વીર પુરુષને શ્રાવે

તેવી છટાથી, તેમના શૂરને અને આ ઈંદ્રપુરીના બાળક થઈ તેની મગફળીમાં વધારો કરવાને, તે જોઈએ તેવા લાયક હતા. હથિઆરના વિધવિધ ઉપયોગોમાં કુશળ, તેમ ધર્મ સંબંધિ અને રાજ્યકાવ્ય સંબંધિ વિદ્યાઓમાં પૂરા હતા. ધન, સંપત્તિ, મુખ, શૌર્ય, રૂપ, અને માન હરનારાં અફીણ, ગાંજી, બાંગ, દારૂ કે બબિઆરનું કોઈ પણ ફુટ બસન હજી સુધી ક્ષત્રિ લોકોમાં પેઠું નહોતું. શૌર્યની હાનિ કરી કોઈ પણ મતે કે રિવાજે તેમની સાતિમાં પથ પેસારો કર્યો નહોતો. ટુંકામાં, જોવા સત્તવાળા, ધર્મિષ્ઠ અને શૂરા પ્રાચિન ક્ષત્રિઓ હતા, તેવાજ સદ્ગુણોવાળા આ શહેરના આ વખતના ક્ષત્રિઓ પણ હતા. તે અંચળ, ઉદ્યોગી અને રાજબક્તિમાં દૃઢ હતા. વચન પાળવામાં, તથા ફરજ બજાવવામાં એકા હતા. અત્યાર સુધી આસપાસના દેશોમાં ભૂટકાઠ, જોર જીલમ અને ગેરબંદોષસ્ત ચાલતો હતો તેથી કોઈપણ ક્ષત્રિએ મોદી, ગાંધી, કે એતી વિગરે વૈશ્યોનાને શૂદ્રના ધંધાઓ કરવાનું સ્વપ્નામાંએ દીઠું નહોતું. સ્વદેશનું રક્ષણ કરવા તરફ અને રણક્ષેત્રમાં જૂદાં જૂદાં પરાક્રમો કરી પોતાનું શૌર્યસિદ્ધ કરી આપવા તરફ સર્વેનાં મન સદા રોકાયાં હતાં, અને તેથી કોઈપણ બાગ આવી જતો, તો, તુરત સો કહેતાં હજાર જણ હથિઆર બાંધી મએ તેવા બચંકર ફુશ્મનીને શિક્ષા કરવા તકપર થઈ જતા. હગીર પણ અપમાન કે ધમકીને તેઓ સહન કરતા નહિ. તેઓની આંખો પણ તેમના જોવા પુરુષોને લાયકની હતી. બ-

છેલી, અંચળ, ડાહી અને બહાદુર હોવાથી પોતાના ભત્રીં
અને પુત્રોને કોઈ પણ વખતે નામદાં બોલો કાને પડવા
હતી નહિ, પરંતુ પોતાની સહીઓનાં ટોળાંઓમાં પોતાના
વર અને પુત્રોનાં પરાક્રમો માટે મગરૂર થવાને, અને તે સર્વનું
માન સેવાને પોતાના વરને તથા પુત્રોને હમેશાં રણસંગ્રા-
મમાં શૂરાં કૃત્યો કરી, જીત મેળવી આવવાને વધારે ને
વધારે ઉશ્કેરતો.

શૂદ્રલોકો પણ પોતાના ધંધામાં કુશળ હતા. ઉચ્ચ વર્ગના
લોકોની અકલ અને બળથી તેમને જે સુખ અને રક્ષણ
મેળવતું, તેમનો બદલો તેમની ધર્મ નિષ્ઠાથી સેવા બળવવા
માં તેઓ વાળી આપતા. જેવા તેઓ ઉદ્યોગી, ધર્મિષ્ઠ
તેવાજ તેઓ ભાગા, સહન શક્તિવાળા, નિરપરાધિ અને
સંપત્તિ અહાનાર હતા, અને તેથીજ પોતાની ગુલામી અ-
વસ્થામાં ફરજ અને સંતોષ સમજી, ઉચ્ચ વર્ગના લોકો-
એ તેમને વિદ્યાભ્યાસ વિગેરે બુદ્ધિના પ્રયોગોથી બાતલ કરી
પશુઓ પ્રમાણે ગણેલા, તો પણ તેમણે પોતાનો અસત્ત ધં-
ધો છોડીને જ્યાં પ્રકારના ધંધા કરવાનો દાવો કે દિમ્મત
હજી સુધી કર્યો નહોતાં.

સર્વે વર્ણના લોકો પ્રતાપી પુણ્યવાન અર્જુનસિંહના
આથી રાજ્યમાં આજના સમયમાં દેખાતાં અરસ્પરનાં
વૈર લાભા સિવાય પોતપોતાના ધંધા રોજગારમાં સુખી
હતા. જેવી પ્રજા હતી તેવાજ સર્વ સદ્યુષ્ટ નિધાન
શૂરવીર રાજા પણ તેમને મળ્યો હતો. શત્રુનો કાળ અ-

ઘડું ન સિંહ, સારા વિદ્વાન પ્રધાનો અને ધર્માચાર્ય દ્વિજ
વરોથી વિંકળાયેલો, હંમેશ રાજ્યકાળ્યમાં ધર્મશાસ્ત્રોન્ત તથા
સમયાનુસાર રૂઢિઓથી ન્યાય કરી, પ્રજાનાં મનરંજન કરતો
હતો. સદ્ગુણી પ્રજામાં દુષ્ટ, ચોર, લંપટ, ખુની ને લાંચિયા
નહોતા, તેથી તેવા અપરાધિઓ ઉપરની તેની સજાઈ વાર
વારે જોવામાં નહોતી આવતી, પણ ધર્મશાસ્ત્રના નિયમોથી
પ્રજાનું સંરક્ષણ અને પાલન કરવામાં જે પરિશ્રમ તે લેતો
તેની સજાઈ જોઈ, તેના દુશ્મનો પણ તેની સ્તુતિ કરતા.
પ્રજાનો પિતા, રણક્ષેત્રનો સિંહ, ધર્મનો એક્રો અને તાબા-
ના સરદાર તથા નોકરોનાં અંતઃકરણનો આનંદ અર્જુનસિંહ
પોતાની જીવાન અવસ્થામાંથી દેશ દેશાવરતા પ્રખ્યાત
ઉરતાદો પાસેથી ધર્મ અને ધનુર્વિદ્યા શિખિને પો-
તાના ધર્મ ધુરંધર વૃદ્ધ પિતાના સ્વર્ગવાસ પછી, જ્યારે
ગાદી ઉપર આવ્યો, ત્યારે તેના વંશપરંપરાથી ચાલતો આવે-
લો રાજ્યનો આમિત કાશીરામ કરીને એક વિદ્વાન, સુશીલ,
સમજી, બહો, સંતોષી અને રાજ્યકાળ્યમાં સલાહ લેવા
લાયક પ્રાણી તેનો ખાસ મંત્ર હતો. પ્રજાતમાં ઉઠી સ્ના-
ન સંધ્યા, પૂજા પાઠને ઉપાસના વિગેરે નિત્યકર્મ કરી, થોડો ધણો
યથાશક્તિ વેદનો અભ્યાસ કરી, વૃદ્ધમાતાની અપ્પર અંતર
પૂછી, પોતાનાં સર્વે બાઈ બહેન, બાણેજ બત્રિજ સ્નાન
સંધ્યા પૂજા પાઠ કરી તૈયાર થઈ રહ્યાં હોય, તેમને લઈ,
ગૃહસ્થાશ્રમના નિયમ પ્રમાણે પંગતે બેસી, જમી, દરબારને
અને પોતાના અધિકારને લાયક પોશાગ પહેરી, સવાપહોર

દહાડિએ એકે, રાજ્યસેવામાં રોજ વખતસર હાજર રહેતો. તેની પતિવ્રતા સ્ત્રી રાધાલક્ષ્મી ખરેખર સતી રાધા જેવી પોતાના પ્રિયપતિને સુખ ઉપજાવનારી હતી. રૂપ, સદગુણ, ચંચળતા, વિદ્વતા, વાણીનું માધુર્ય અને વડિલેની સેવા ને આમન્યા પાળનારી તે સર્વ સ્ત્રીઓમાં એક રત્ન હતી. ઇશ્વરે જેવું કુળ, વિદ્યા, સંપ, ધન, સદગુણ અને રૂપ તેવુંજ સુખ આ જોડાને આપ્યું હતું. કાશીરામનું વય ૨૫ વર્ષનું અને રાધાલક્ષ્મીનું વય ૧૭ વર્ષનું હતું પણ કદમાં ને રૂપમાં જોડાએ તેવું સુશોભિત જોડું થઈ રહેતું હતું. બંને જણ પોતપોતાની વિદ્વતા, સદગુણ, નમ્રતા, અરેપરસના અત્યંત પ્યાર, અને ધરનાં ધનવાન હોવાથી જે સુખ ભોગવતાં તે સુખનો ચિતાર વાંચવા કરતાં વિચાર્યાથીજ મનમાં ખરેખરો ઉતરશે. અશ્વોદય થયા પહેલાં પોતાના સ્વામિની સાથે ઉઠી વહેલું વહેલું રતાન વિગરે પરવારી કાશીરામને દેવસેવામાં સામાન વિગરે તૈયાર કરી આપવામાં બનતી મદદ કરી, વૃદ્ધ સાસુને જગાડી, તેમની ખર્ચે અંતર પૂછી, બહોળા કુટુંબ સાથે રસોઈ તૈયાર કરવામાં દેરાણી જેઠાણી, નણંદ કે જે કોઈ રાંધણું હોય તેમને મદદ કરવા રસોડામાં જતી. પંગત ખેસે ત્યારે, હસતે મોઢે સહુને, પડ્યા પછને હઠ હઠ કરી પિરસી જમાડી, સ્વામી કચેરીમાં જવા તૈયાર થાય તે પહેલાં જમી કરી, પોતાની પ્યાર ભરેલી મિઠી વાણી અને નજરથી સર્વ સંકટો અને દિલગીરી કઢાવનારા હાથથી પાનસોપારી વિગરે

મુખ્યાસના પદાર્થો આપવા વહેલો વહેલો હર્ષ બરી પોતાના દિવાનખાના તરફ દોડી જતી.

મૃત્યુસૌકમાં પણ દેવતાઓને હર્ષ ઉત્પન્ન કરે એવા મુખનાં ભાગવનાર આ સર્વ સદ્ગુણ સંપન્ન દંપતીને આ વખતે એક દેવકન્યા જેવી રૂપવાન છોડી આવતરી. મુખસૂર્યના અડતા પહેરમાં મણી જેવી કન્યા મળવાથી આખા કુટુંબને જે આનંદ થયો તેનું વર્ણન સહેલાઈથી ટુંકામાં કોણ કરી શકે? દિનપરદિન શુક્રપક્ષના ચંદ્રમાની પેઠે તે કન્યાનું કદ અને રૂપ ખિલતું ગયું. રાધાલક્ષ્મીને, રૂપમાં, અહેરામાં અને બાળપણમાં સર્વ લક્ષણોમાં પોતાની કુંવરીને, સર્વ વાતે તેના પિતાનાં મિશ્રિત લક્ષણોથી, મળતી આવતી જોઈને, તેને, બ્યારે એકાંતમાં હોય ત્યારે એક સદ્ગુણી માતા તરીકે, અંતઃકરણમાં પ્યારનો સ્રોધ જેરલા જોરથી પડતો, તેરલા જોરથી તે પોતાની વહાલી પુત્રીને વિષ વિષ પ્રકારથી રમાડતી, તે વખતે જો કોઈ માણસ પાસે ઉભો હોય તો તેને સદ્ગુણી સ્ત્રીઓના હૃદયમાં માતૃબાવ કેવો પ્રબળ છે, તે આભેહુજ જણાઈ આવે. તે છોડી બ્યારે બાર મહિનાની થઈ, ત્યારે તેની ફાઇએ તેનું નામ બાનુમતી રાખ્યું, જે નામ તેના ખિલતા રૂપ તરફ જોતાં યથાર્થ હતું. અહોનિશ તેનું રૂપ અને કદ તેનાં માતૃપિતાની માફકજ વધી, ચાર પાંચ વર્ષની વયે તો તે તેની ઉમરની છોડીઓ કરતાં વધારે મોટી દેખાવા લાગી.

આ વખતે તેનાં વિદ્વાન માખાપે તેને સરસ્વતી દેવીના મંદિરમાં વિદ્યાભ્યાસને સાર મોકલવા ઠરાવ કર્યો. જે વિદ્યાના

પ્રતાપથી આવેલા સદ્ગુણો વડે પોતે જે સુખ ભોગવતા હોય, તે વિદ્યા પોતાની વહાલી દિકરીઓને આપવામાં ક્યાં સદ્ગુણી માખાપો ના પાડે? જો કે બાનુમતીને જોઈએ તેટલો વિદ્યાભ્યાસ રાધાલક્ષ્મી તથા કુટુંબનાં બિજાં માણસ કરાવી શકે તેવું હતું, તોપણ તે સમયે શહેરમાં ચાલતા રિવાજ પ્રમાણે, નાનાં મોટાનાં ને બિજા બિજા સ્વભાવનાં ઊંકરાઓના સહવાસ, જોઈએ તેટલી હાંશિઆરી અને અનુભવ મળવાના વિચારથી, તથા નાની નાની સહિષ્ણુ નિશાળમાંથી આવી જે જે વાતો કહે તે સાંભળી, બાનુમતીની નિશાળે જવાની હઠથી, પોતાના કુળ અને અધિકારને છાજે તેવા મહેતાજી સાથે ડરાવ કરી, બાનુમતીને શહેરમાં પ્રખ્યાત અને સૌથી મેજ મગન પંડ્યાની નિશાળે મૂકી.

જે માણસ ઊંકરાની નિશાળ બણાવતો તેજ માણસ છોડીઓની નિશાળ પણ બણાવતો. છોડીઓ અને ઊંકરાઓને ખેસવાનાં મકાન જૂદાં જૂદાં હતાં, પણ તેઓના ઉપર દેખરેખ તથા શિખવવાનું કામ ધણુંખરું મહેતાજી પંડેજ ચલાવતા. ઊંકરાઓને બારે બારે હિસાબ, તથા ધર્મશાસ્ત્રની જૂની નીતિની વાતો અને કંઈ ઇતિહાસિક લખેલા ગ્રંથો વિગેરે સારી રીતે ધ્યાનથી શિખવવામાં આવતા. સર્વ કરતાં હિસાબ, વાંચન અને અક્ષર ઉપર વધારે કાળજી ખતાવવામાં આવતી. સ્મરણ તથા વિચાર શક્તિ ખિલવવાને તરેહ તરેહની યુક્તિઓથી ઊંકરાઓને કેળવણી આપવામાં આવતી. પાંચ વર્ષથી માંડીને તે વિશ વર્ષ સુધીના ઊંકરા

નિશાળે બણવા આવતા હતા. રાજ્ય દરબારના તે સમયના મોટા મોટા મંત્રિઓ અને કારકુનો વિગરે આજ નિશાળે બણેલા હોવાથી, તથા છોકરાંને સારી રીતે ધ્યાનમાં રાખી, જેવા પ્રકારની વિદ્યા ટુંકા વખતમાં આપવાની, અને છોકરાંઓનાં માઆપનાં મન રાજી રાખવાની, મહેતાજીમાં ચતુરાઈ હોવાથી, આપ્યા ગામમાં અધિકારિઓ, શ્રદ્ધિઆઓ, અને બિજા સારા સારા લોકોની આહવા, તે નિશાળ ઉપર વધારે હતી. જોકે મગન પંડ્યાને મરી ગયે ધણાં વર્ષ થઈ ગયાં હતાં, તોપણ તેમના વખતમાં નિશાળ એવા સારા પાયાપર હતી, અને રાજ્ય દરબારમાં તેમનું એટલું બધું વજન હતું, કે ગામના લોક હમેશ મગન મહેતાની નિશાળ તરિકેજ તેને ઓળખતા. આ વખતે જો માણસ બણાવતો, તે તેમના છોકરાનો છોકરો હતો. તે એવા તો સારા સ્વભાવનો હતો કે, પોતાના આપના વખતમાં જો થોડું ધણું માન ઓછું થયું હતું, તે પાછું આણી, ઉતરું વધારું હતું. ગામના સર્વ લોક તેની બણાવવાની રીત ઉપર રાજી હતા. તે સંતોષી તેમ સમજી હતો. કોઈ છોકરાને હદ ઉપરાંત બાતકોપણે આજના મહેતાજીઓની માફક શિક્ષા કરતો નહિ. છોડિઓની તથા છોકરાઓની તેના ઉપર સારી પ્રીતિ હતી. છોડિઓની નિશાળ ઉપર તેની સ્ત્રી તથા બહેન વિગરે તેના ઘરનું સ્ત્રી મંડળ સારી મહેનતથી કામ કરતું હતું. તે સઘળાં બણેલાં હતાં. અને રાજ્યના મહેલમાંના સ્ત્રી વર્ગને, તથા મોટા મોટા અમલદારોને ઘેર તેમનાં બેરાંને બણાવવા જવાથી તેમની

નિશાળપર તે સર્વને એટલો તો વિશ્વાસ બેસી ગયો હતો કે, બધાએ કામદારો પોતપોતાની છોડીએને નિશાળે મૂકવામાં લગીર પણ આંચકો ખાતા નહિ. ત્રણ વર્ષથી તે તેર વર્ષ સુધીના વયની છોડીએ નિશાળમાં આવતી. કાગળ અને પાઠપૂજનાં પાનાં વિગેરે વાંચતાં અને લખતાં શિખવીને તેમને નીતિની વાતો સંભળાવતાં, તથા ઉપયોગી ટુંકામાં ટુંકાં ગાયનનાં પદો અને ગરબીઓ મોઢે કરાવતાં. સંસાર ચલાવવામાં કામ આવે એવાં ગરબા ગરબીઓ શિખવવા અને સમજાવવાની સાથે હાથર ભક્તિ સંબંધીનો ઉપદેશ હાથમાં સાંજ સવાર તેમને કરવામાં આવતો. પુરાણોક્ત સતીઓનાં તથા લોકોમાં ચાલતી ગાથાઓમાંની પતીવ્રતા બહાદુર સ્ત્રી પુરુષોનાં વર્ણનનાં ઉપ આખ્યાન રોજ નિશાળમાં કહેવાતાં, વંચાતાં અને મોઢે શિખવાતાં. પુત્રી, બહેન, સહી, સ્ત્રી, મા, બાબી, દેરાણી જેઠાણી, સાસુ, માશી, મામી, કાકી, ફોઈ વિગેરે સ્ત્રીઓના સઘળા ધર્મ શિખવવા ઉપર મૂખ્યત્વે કરીને ધ્યાન અપાતું. થોડું ઘણું હિસાબ લેખાંમાં પણ જ્ઞાન અપાતું. અને સ્ત્રીઓને ઉપયોગના જે શિવવા, બરવા, ચિતરવા અને ગાયનના હુબરો, તે બૂલી જવામાં નહોતા આવ્યા. મહેતાજીના ધરનાં ખેરાં નિશાળમાં આવતી છોડીએને સદ્ગૃહસ્થ માણસની સ્ત્રીઓને જોઈતું જ્ઞાન અને હુબર શિખવવા જેટલાં હાથિઆર હતાં. આ નિશાળમાં બાનુમતી દરબારના એક મંત્રિની પુત્રી તરિકે મહેતાજી અને શિક્ષક સ્ત્રીઓની ખાસ રૂબ રૂબ નિચે પાંચ વર્ષ

સુધી આશ્ચર્ય કારક ચાલાકી અને ત્વરતાથી બણી, તે વય સુધીમાં કોઈ પણ છોડીએ નહિ કરેલો, એટલો અભ્યાસ કરી, જગતમાં કોઈ પણ હરીફાઈ ન કરી શકે તેવા સૌંદર્યની સાથે, એક આનંદાન ધરનો સ્ત્રીમાં શોભી ઉઠે તેવા સદ્ગુણ, જ્ઞાન અને કળાઓમાં યોગ્ય વધારો કર્યો.

સદ્ગુણી માખાપોની, તથા સદ્ગુણી શિક્ષકોની કાળજી, શિક્ષા, અને ઉપદેશ નિચે રહી, સર્વ સદ્ગુણ સંપન્ન થયેલી બાનુમતીનું રૂપ, શરીર અને સમજણ તેની વયની સાથે વધતાં ગયાં, હવે બાનુમતીની ઉંમર દશ વર્ષની થઈ ગયાથી અને તેટલી વયના પ્રમાણમાં શરીર વધારે ખિલવાથી તેનાં માખાપે તેને માટે યોગ્ય વર શોધી કાઢવાની તજવીજ કરવા માંડી.

પ્રકરણ ૨ જું.

જે ન્યાતોમાં કુળ જોવાય છે, અને જે ન્યાતોમાં જોડીનાં બિવિધનું સુખ હિચાય છે, તે ન્યાતોમાં અગર તે કુટુંબમાં કન્યાને માટે વર સોધતાં મહા મહા અડચણો અને સંકટ કન્યાનાં માખાપને વેઠવાં પડે છે. શું રાજ કે શું રંક, સર્વેને પોતાની જોડીને પાળી પોશી, બણાવી ગણાવી, લાડ લડાવી મોટી કર્યા પછી, તેના વિવાહ સંબંધી જે પ્રાચીનો પડે છે, તે-તો જોઈ અનુભવો હશે તેનેજ માન્ય પડશે. વખતે પોતાની એકની એક ડાહી, રૂપવાન, ગુણવાન, બહેનની ને શાણી જોડીને કુળની પંચાતમાં રાજ થઈને વગર વિચારે તેનાથી

તદન ઉલટાજ ગુણનો વર પરણાવે છે. આથી જે નકારાં
અને બંધકર પરિણામો બનેછે, તે કોઈથી વર્ણવ્યાં જાય નહિ.
બાનુમતીનો વિવાહ કરવા વિષે તેનાં મામાપને તેવીજ જાતના
વિચારો આવવા લાગ્યા. રાત દિવસ તેમને જંપ થાય નહિ.

અત્યંત પ્યારથી ઉછરેલી એકની એક સદ્ગુણી
છોડીને જોઈ જે અંતઃકરણો આનંદ પામતાં, તેજ અંતઃક-
રણો હવે તેને પારકા ઘરમાં જલદીથી ગયેલી જોવાને આ-
પુર થયાં. જે મામાપો મારી બાનુમતી કહી લાડ લડાવતાં
તેઓજ તેને હવે પારકી કરી નાંખવા ઉતાવળાં થયાં.

છોડી મોટી થાય, એટલે યોગ્ય ઉમ્મરની થાય ત્યારે
તે સાસરેજ શોભે. પિત્તરમાં મને તેટલું સુખ અને સાહે
બી હોય પણ તે તેને કશા કામની નથી. લાડમાં ઉછરેલીનાં
લાડ નબત્તાં નથી. સુકુમાર થઈ ગયેલીનું સુકુમારપણું સા-
સરે કામ આવતું નથી. લાજ મરજદ, નમ્રતા, વિવેક વિગેરે
સદ્ગુણોથીજ તે સાસરે સુખ પામે છે. એથી ઉલટા ગુણો
હોય છે, એટલે જો ઉદ્વેગ, બેશરમ, અવિવેકી, અહંકારી,
પિત્તરની દોલતનો કે કુળનો મદ, અગર પોતાના રૂપ વિદ્યા
કે સમજણને માટે અભિમાની હોય છે, તે કોઈ દિવસ
સાસરે સુખી થતી નથી. કદાપિ પિત્તરમાં બાળક હોવાથી
કે લાડકવાઈ હોવાથી આસપાસનાં કોઈ બોલી શકે નહિ,
પરંતુ સાસરાના ઘરમાંતો સાસુસસરાથી માંડીને તે ઘરના
આકર અને આડોશી પાડોશી સુદ્ધાંતના ધિક્કાર વખતે ખ-
મત્તા પડેછે. આ બધાની વચ્ચે જો તેનો વર સદ્ગુણી

ને વિદ્વાન હોયતો, તે પોતાની સ્ત્રીની આવી ઉદ્ધત ચાલ વિષે આસપાસના ઠપકા ખમી રહેછે, અને તેને સારી સારી શિખામણો આપી કહ્યો કંકાસ અટકાવે છે; પણ જો કદાપિ પોતે મૂર્ખ હોય અને મરદપણનો ગર્વ હોયતો પછી શું બનેછે? જ્યારે જ્યારે પોતાની સ્ત્રી વિષે કંઈ પણ ફરિઆદ આવે, અગર તે તેને કંઈ પણ સામું બેલે કે ગુસ્સે થવાનું કારણ આવે, ત્યારે ત્યારે મૂર્ખ લોકોની કહેવત “ત્રુષે નાર પાંજરી”ને અનુસરી, કસાઈની માફક માર મારે. સંપ અને ખરા પ્યારનું સુખ આવી રીતે ન ભોગવતાં હજારો જોડાં આજે દેશમાંથી શોધી શકાય. અને તેનું કારણ એજ કે, માયાપ વગર વિચારે કુળ વિગેરે જીવાની મહાકાણથી, અગર પોતાની છોડીનું સુખ જીવાના લોભથી નાનો, મૂર્ખ, દુરાચરણી ઘેનો, કાણો, કુખડો, રોગીણી કે ખોડવાળો, પણ, ધનવાન અને તેનાં માયાપને એકનો એક શોધી, ગમે તેમ કરી તેની સાથેજ લાકડે માંકડું વળગાડી દેવામાં પોતાનો ધર્મ સમજે છે. દેશમાં દુષ્ટ રૂઢિએ પ્રબળ છે. સ્ત્રીઓના સ્વભાવ હજી સુધી અત્યંત વહેમી અને વિચિત્ર તરેહના છે. વિવાહ વિગેરે કામમાં મૂર્ખ અને અબણ સ્ત્રીઓનો કાબુ વધારે છે. વિવાહ કરવામાં ખાપ સમજી, બણેલો, અને અનુભવી છતાં માત્ર પૈસા આપવા શિવાય વધારે કાળજી આપવામાં બેદરકાર રહેછે, અગર બાપલાપણું સમજે છે. અને તેથી જામકુળમાં, પૈસાદારને ત્યાં કે પોતાનો સ્વાર્થ સધાતો હોય ત્યાં છોડી પરણાવવાનો લાવો લેવાનું,

અને કન્યાદાન દેવાથી યતા અશ્વમેધ યજ્ઞોનું પુણ્ય જલદી મળવાવાનું ઇચ્છનાર વહેમી માવસો, વખતે જ દુઃખ પોતે અનુભવ્યાં હોય છે તેનાં તેજ દુઃખમાં પોતાની વહાલી પુત્રીને નાંખવામાં લગીર પણ ખમચાતી નથી.

બાનુમતીનાં માઆપકુળવાન હતાં, અને વંશપરંપરાથી રાજાની સેવામાં અને મહેરબાનીમાં હતાં, તેથી તે ગામમાંતો તેમના કુળ જેવું કોઈ કુળ નહિ હોવાની સાથે કોઈ વધારે સુખી કે પૈસાદાર પણ નહોતું. જે સારી રીતિમાં હતા તે બધા તેનાજ સગાવહાલા હતા, તેથી પરદેશમાં કોઈ કુળવાન વર શોધીકાઠી તેની સાથે બાનુમતીનો વિવાહ કરવાનો તેનાં માઆપને વિચાર કરવો પડ્યો. આ કારણસારે આણુ રિવાજ પ્રમાણે બાનુમતીના મામાને પરગામમાં અમુક કુળમાં કોઈ સારો બાનુમતીના લાયકનો વર શોધવા મોકલ્યો. કાશીરામના બતાવ્યા પ્રમાણેના ગામોમાં જોતો જોતો બાનુમતીનો મામો મધુપુરથી આશરે સો ગાઉ દૂર ચંદ્રનગર કરીને શહેર હતું ત્યાં આવ્યો. તે ગામમાં કાશીરામની ન્યાતના પ્રાદાણોની જથ્થો ધણો હતો. તેમાં અસલવારાથી કહેવાતાં સારાં સારાં કુળો પણ હતાં. કાશીરામનાં થોડાં ધણાં સગાંઓ એ ગામમાં પરણ્યાં હોવાથી તે ત્યાંનો થોડોધણો માહિતગાર હતો, અને ન્યાતમાં પણ તેને ધણાં માણસો ઓળખતાં હતાં. સારા ધરની સારી કન્યા મળવવા ધણાજણ આગ્રે હતા, પણ કુળની નડતર હોવાથી મોટા મોટા ધનવાન, રૂપવાન ને વિદ્વાનના જોકરા બાનુમતીને માટે તેના મામાને પસંદ પડ્યા નહિ.

કુળવાનના દિકરાઓતો ઘોડિઆમાંથી ઝડપાય તેથી કાશી-
રામ અને રાધાજીનીના સૂચના પ્રમાણે પંદર સોળ વર્ષની
વયનો કોઈ મૂરતિઓ જાણ્યા નહિ. જગનભટ ધણું ગભરાયો
અને શું કરવું તે સૂઝ્યું નહિ. જો તેની એકલાની મરજી ઉ-
પર આધાર હોતતો, તે ઉમ્મરલાયક અને સદ્ગુણી વર
શાધી કાઢત.

પણ કુળની બેડી જખરી હતી. ઇશ્વરની સર્જનીકે રસા
પણ શાસ્ત્રથી ભિન્નિત કરો અત્યંત કઠણ કરેલી કોઈ
પણ ધાતુથી તે વધારે કઠણ હતી. સિંહ અને હાથી જેવા
ખજવાન પ્રાણી તેને તોડી શક્યાનથી. બાદશાહ, રાજા, રાણા
સર્વ એ બેડીમાં હજી સુધી બંધાઈ રહ્યાં છે, તો બિચારા
આ બાદશાહનું શું ગણુ? કે ભાખ તોએ પારકો છોડીને તેના
સુખને માટે પણ તેને દુઃખ દરિઆમાંથી બચાવી પોતાનું
મન ગમતું કરે? તે પારકા કુટુંબના કુળને શા સાફ અભ-
ણને વહેમી લોકોના સદાચારના ધિક્કારમાં લાવી નાંખે? છેવટે
તેણે પાછાજઈ આહકીકત કાશીરામને ને પોતાની બહેનને
કહી તેમનો અભિપ્રાય પૂછવાનું નક્કી કર્યું. પણ વળી મૂર્ખમાં
અપવાની અને ઠપકાની બીક હોવાથી, તથા બાનુમતી ઉ-
મ્મરલાયક થએલી, તેથી તેના સગાંવહાલાંની તેને પરણેલી
જોવાની આતુરતાથી, અને વળી ઉજ્જડ બચકરે હુટારા
બીલો અને પશુઓથી ભરેલાં જંગલો ચીરી આઠસે દૂર
જલદી પાછું આવશે નહિ, અને નાનો તો નાનો પણ કુળવાન
વર ધણે ધેર પરણાવાનો ચાલ સંભારી, તેણે વિવાહ નક્કી
કરીનેજ જવાનું પાડ્યું.

કુળવાન વરનાં માખાપનેતો ચાંદલાના માંમાગ્યા પૈસા મળે તેથી કન્યા સોધવા જવાનું સ્વપ્નામાં પણ ન આવે. શોષ કરતાં કરતાં જગનબટને ગણપતરામનો એક વિદ્યારામ કરીને આઠેક વર્ષનો છોકરો કુંવારોછે, એમ માન્ય પડ્યું; ગણપતરામનું કુળ અસંખ્ય સાંઠે કંઠે વાતું, અને તેથી તેના કુટુંબમાં દેશ દેશવરથી સારા સારા ધરની કન્યાઓ આવતી. પણ જોડલાં સારાં સારાં ધરની કન્યાઓ આવેલી તેમાંની બાગ્યે કોઈ સુખી થઈ માણસની રીતનું ધરબાર માંડી બેઠી હોય. કોઈ નાનપણમાં જ રાંડી હોય. કોઈને વરનું મોઢું જોયા પહેલાં જ તણ શાક્યો ખડી થઈ હોય, અને ચોથી જોડે વિવાહ કર્યો હોય. કોઈને મારીને ચિત્તર કહાડી મૂકી હોય, કોઈ ક્ષાઈ આદિ રોગમાં શડતી હોય, કોઈનો ધણી કંઈ દુરાચરણમાં પડેલો હોય અગર કોઈ છોડી પોતે પોતાના ધણીની બે ફિકરાઈથી દુરાચરણમાં પડી મનમાના મોજે મારી, પોતાના ધણી અને બાપનાં જાન્ય કુળોની શોભામાં વધારો કરતી હોય; અને ધણુંકરીને તો આ બવના દુઃખનો અંત લાવી, બિજા સાત બવ એવીજ રીતે કાઢવા અકીણ, સોમલ, કાંસો કે કૂવા અવાડાનો ઉપયોગ કરે. આવી સારી કીર્તિર્વાલા કુળમાં પૂર્વે કરેલાં અત્યંત પુણ્યથી અને પ્રજ્ઞાની ખાસ મહેરબાનીથી અવતાર લાંબેલા ત્રણ-ચોરસોમાં ગણપતરામ પણ હતા. ગણપતરામને હાલ પરણેલી ત્રણ સ્ત્રીઓ જીવતી હતી. તે ત્રણે સારા ધરની હતી, પણ એકને તેના તરફનો ધણી તરિકે તો સંતોષ નહોતો. સૌથી મોટી

એટલે પહેલીનો છોકરો વિદ્યારામ હતો. વિદ્યારામને જ્યેષ્ઠારામ કરીને એક મોટો બાઈ હતો. જ્યેષ્ઠારામ દેવપોગે બણેલો, અને સમજી હતો, ત્યારે વિદ્યારામ બાડી બુદ્ધિનો જડસા જેવા, કાળા અક્ષરને કૂટીમારે એવો હતો. “પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય” તેવી રીતે વિદ્યારામને આટલી આઠ વર્ષની નાની ઉમ્મરથીજ દુષ્ટ અને દુરાચરણી છોકરાંઓની સાથે દુષ્ટ અને દુરાચરણી રમતોમાં મગ્યા રહેવાનું એટલું બધું ગમતું, કે ઘરમાં ખાવા સરખોએ આવતો નહિ. કુળવાનનો છોકરો ગમે તેવા હોય પણ તેને માટે “ટકાની તેર ન ઉપર એ માગી મળે”.

પરંતુ ગણપતરામના આશ્રમમાં ત્રણ ત્રણિપનીઓ એકઠી થવાથી અગ્નિ, પવન અને અસલીના ધાસ જટલો સંપ હતો, તેને લીધે પાડોશનાં ગામોને શહેરમાં ખ્યાતિ સારી ચાલતી, તેથી કોઈ સગપણ કરવાનું નામ દેતું નહોતું. પણ સો ગાઉ સુધી દૂર રહેનાર અને ખરી બીડમાં આવી પડનાર છગનબટને કુળવાન વરોમાં વિદ્યારામ સિવાય કોઈ મોટી વયનો માલમ પડ્યો નહિ; આસ પાસનાં સગાં વહાલાંએ ધણું વાર્યા છતાં તથા ધણી વાર મન ઢચુ પચુ કરીને પણ છેવટે વિધાવાના ઉપર વિશ્વાસ અને ભાર મૂકીને છગનબટે આંધળીયાં કર્યાં. મનમાં અત્યંત દિલગીર; પણ કરે શું? તેણે આવી રીતે વ્યાતની રાક્ષસી રૂઢીનો ભાગ, કુમળા વયની, અસ્તાન, પશુ જેવી નિર્દોષ બાનુમતીને ખનાવવા નિશ્ચય કર્યો, જોકે તે ગામમાં તેના

કુટુંબની ધણી છોડીઓ પરણેલી હતી, કેટલીક તેની બહેનો, ફાઇઓ, વિગરે હતી, તો પણ તેઓ સઘળાંને સાસરે એટલું તો સુખ હતું કે બિચારાની પરોણાગત કરવા પોતાને ઘેર તેડી જવાને બદલે, તે તેના એક મિત્રને ઘેર ઉતર્યા હતા. ત્યાં જઈ દરેક જણીઓ પોત પોતાનાં દુઃખ રડતાં, તેમની આસના વાસના કરતાં તેને સવારથી તે મોડી રાત સુધી ધડીની પણ બાગે પુરસદ મળતી. જે દિવસે છગનબટ પાછલી રાતના શાંત સમયે બાનુમતીના વિવાહવિષે નિશ્ચયકર્યો, અને બ્યારે તેની બાંજમડ કરવા એક બે જૈરાંને તેડી, ગણપતરામના ઘર તરફ જવા નિકળવાની તૈયારીમાં હતો, ત્યારે તેને અત્યાર સુધી નહિ મળ્યા આવેલી, તેના કુટુંબમાંની તે ગામમાં પરણાવેલી, આશરે વીસ વર્ષની એક છોડી આવી. આ છોડી તેના એક અડીને સગાની, અને વળી મિત્રની હોવાથી, તથા તેની ખર્ચ પૂછી લાવવાની તેના મિત્રની ખાસ બલામણ હોવાથી, છગન બટ તેને આવતી જોઈ થોડીવાર તેની સાથે વાતચિત કરવા બેઠા. તે છોડી પાસે આવી ત્યારે સ્હેજવાર તેની સામું જોઈ બટ બોલ્યા:—જડી બહેન! મેંતો તને ઓળખી એ નહિ! આ શું તારું શરીર! અહીં આટલો બધો ફેરફાર! આવ બહેન બે શ. કેમ ખુશી તો ખરી?

જડી:—હા. પણ મારીમા, મારાખાપા, મારા બાઈ, બહેન, બાબી વિગરે સર્વે ખુશીમાં છે ? તમને મધુપુર જોડે કેટલા દહાડા થયા? તેમણે કંઈ કહાવ્યું છે ? મને તેઓ સંબારે છે કે તદન બૂલી ગયાં છે ?

છગન બટ;—ત્યાં ખુશીમાં છે, અને સર્વેએ તારા ખુશીના સમાચાર પૂછાયા છે. પણ કહે બહેન, તું ખુશીમાં તો છે? તારીમા બિચારી તને રોજ સંભારે છે, અને તારે માટે ફિક્કર કરે છે. તેણે કહ્યું છે કે જ્યારે વખત આવે ત્યારે તું એક બે માસ ત્યાં આવી જાય તો ઠીક. કેમકે ઘડપણ અને મંદવાડના દિવસ અને દિકરાની વહુઓ તો જે દાળદર મારતી હોય છે તે આખું જગત જાણે છે. વળી તારી નાની બહેનનું લગ્ન તથા મોટી બાબીનું શ્રીમંત પણ ટુકડું આવ્યું છે, તે ઉપર પણ જો તારી ત્યાં આવવા મરજી હોય તો તને તેડવા મોકલે. સોગાઉની વિકટ વાટ તેથી કંઈ રોજ રોજ તેડવા મોકલાય છે?

જડી:—ગરીબ બિચારી મારીમા, મારે માટે તું કેટલી બધી ફિક્કર રાખે છે? મારી ઘણીએ મરજી થાય છે કે એક બે માસ પિયરે જઈ આવું, પણ મારી સાસુ વિગરે મને રજા આપે ત્યારે શુંકરું? મારો કશો ઉપાય ચાલતો નથી. જો પડોશમાં હોય તો ગમે તે પ્રકારે જાઉં. છગન કાકા ! તમે મારા ખુશીના સમાચાર શા પૂછો છો ? અહીંના સુખ કરતાં તો ઈશ્વરે જનવરનો અવતાર આપ્યો હોત તો વધારે સાહે. મને અહિં આં જો સુખ છે, મને અહીં જો વિતે છે તે બધું જ્યારે હું સંભારું ત્યારે માંડું હૃદય ફાટી જાય છે. હું શુંકરું ? તમે લો વડિલ છો, તમે મારા કરતાં વધારે સમજો છો. હું તમારી ઘણીએ શરમ રાખું છું. પણ અત્યારે મારાથી મારા મનનો ઉબરો દબાવી શકાતો નથી. અહીં સસરાના ધરના ઉમરામાં પગ દીધે છે ત્યારથી મારા ઉપર ઘણો જ જુલમ ચુલ્લે છે,

અહીં આબ્યા પછી મેં એકો દહાડો ખુશીમાં માણ્યો નથી. આવીધું ત્યારથી મારે જે ધરધંધો કરવો પડે છે, તે બધું કહેવા કરતાં ધધર મોત આપે તો વધારે સાહેબ્ય છે. હું થોડી ઘણી કામમાંથી પરવારું, અને થોકેલી પોકેલી ચેક્રામાં હોઉં, ત્યારે મને મારા બાળપણના માબાપના બાકમાં રમત ગમતમાં જે દિવસો ગાળ્યા તે, તથા અહીં આવતા પહેલાંનો મારો જે હર્ષ હતો તે સાંભરી આબ્યાથી મારા દુઃખમાં દિલાસો મળવાને બદલે ઉઝટો વધારો થાય છે. તમ્મરે આગળ હું કંઈ વધારે કહેતી નથી, કેમકે જે તેમ કહેતો અયોગ્ય પણે કંઈનું કંઈ ધેલું ગાંડું બાલાઈ જવાય. આમાંનું કશું તમે ત્યાં જઈને મારી માને કહેશો નહિ. તેને તો હું ખુશીમાં હું, અને જે મારાં સાસુ મને મોકલશે તો આવીશ, એટલું જ કહેજો. માહે દુઃખ કહેવાથી, તેના દુઃખમાં વધારો થશે. હવે દીલગિરિ કરે પણ શું વળે ? પહેલેથી એમાં નહિ, પહેલેથી કંઈ છોડીનું હિત હજીયું નહિ, પહેલેથી માણસ આજખ્યાં નહિ, ત્યારે હવે જે પશ્ચાતાપ કરવો તે ફેકટ છે. હવે તો જે થાય તે નશીબને આધીન થઈ ખમવું એમાંજ સાહે છે. ધધર કંઈ બધો જન્મારો આમ નહિ કઢાવે. કોઈ દિવસ તો છૂટકો કરશેજ. પરંતુ ટુંકામાં છગન કાકા, એટલું જ કહું કે, આજ પછી છોડીએને અવતરતીજ દૂધપિતી કરજો, કસાઈને ત્યાં વેચજો કે જન્મારો કુંવારી રાખી સખત કે દખાનામાં પૂરી રાખજો, પણ કદી આ ચંડાળ ગામના, આ રાક્ષસી દેશના બ્રાહ્મણના બોળિઆમાં અવતરેલા

અમુર રાક્ષસો, દૈત્યો અને વિકાળ સિંહાને ત્યાં તમારી વા-
હાલી, લાડકવાળી દિકરીઓને દેશ નહિ. અહિંમાં મારી
ઉમરની મારી સહીઓ, મારી સગીઓ ધણી છોડીઓ
છે. પણ સર્વેને પોતપોતાનાં દુઃખ એટલાં રડવાનાં હોય છે
કે એક બિજાને કોણ દિલ્લાસો આપે? ગરીબ, હિતરહુ,
પણ અવિચારી ઘાતકી માળાપપર રીજ કેટલા માપ પડ-
તા હશે? અમને તો અમારાં દુઃખો રોજનાં થઈ પડ્યાં,
તેથી વધારે લાગતું નથી, પણ હવેથી જો અહીં કન્યાઓ
ન આપવાનો રિવાજ થાય તો ઘણું સાફ.

છગન બટઃ—જડી બહેન તારી વાર્તા અને તારી શિ-
ખામણ મારા હૃદયને ભેદી નાંખે છે, પણ તે કહું તેમ
થવાને હજી ઘણો વખત જોઈએ છીએ, કેમકે, આજના
આપણી ન્યાયના આંધળા રિવાજ પ્રમાણે કુળવાન વરો
સોધવાનાં જે ઘેલાઈ આત્રી છે તે બેહદ છે. એકલદોક-
લથી કંઈ તે અટકાવાય તેમ નથી, તેમ છોડીના વિવાહની
વાત એટલે અહીં પરણાવો ને અહીં નહીં, તેમ પણ
કોઈથી ન કહી શકાય. વળી આપણા ગામથી આ ગામ
ઘણું દૂર તેથી પરણીને પહેલે બિજા આણે ગયેલી છોડી-
ઓ બાગ્યેજ પાછું પિયરનું મોટું દેખે છે, અમર આપણા
ગામનું પણ કોઈ બાગ્યેજ અહીં આવે છે, કે જેથી
અહીં છોડીઓપર ગુજરતા જૂનમની ત્યાં ખમર પડે. કોઈ
કોઈની તો પરણીને સાસરે વળાયા પછી ન્યારે છોકરું છેયું
આવે ત્યારે કદાપિ ઉડતી અફવાયી જે થોડી ધણી ખમર

મજે તેજ. અને તેથી ધણા જણની શી રીતે ખાત્રી થઈ આખો ઉધડો પણ ધધરેઝઝા તો બ્યારે ધણું થશે ત્યારે તેનો કંઈ પણ ઉપાય થશે. બહેન તું સમજી છે, તું જાણે છે કે આપણી મૂર્ખ ન્યાતનું વળણ અત્યારે કંઈ બાજુ તરફ છે? અત્યારે એ વિષે બોલવાનો સમય નથી. સમય આવે સહુ સારાં વાનાં થશે.

જડી:—(મનમાં) સારાં વાનાં થાઓ કે ન થાઓ મારે શું? છોડીએને પરણાવી વેઠ ઉતારનારાં માખાપોના વિચાર કેવા છે? તથા મધુપૂરમાં હજી સુધી કોઈને છોડીએના ઉપર ગુજરતા જીલમની ખખર નથી એ આ ઉપરથી સાફ જણાઈ આવેછે; માટે હવે જે બળાપો કરી તેમને કહેવું તે બધું પથર ઉપર પાણી છે. મેં તો મારે તેમને હવે પછીને માટે ચેતાવવા ધણાએ ઉપાય કર્યા, પણ તેમનું અંતઃકરણ ઉધડું નથી, ત્યાં મારા ઉપાયથી શી અસર થાય! હવે તો વાર ધણી થઈ ગઈ, અને ઘેર કામના ટીંબા પડ્યા છે, તો પણ હું અહીં બેસી રહી છું, તેથી ઘેર શી ખખર શીએ પડતાજ પડી રહી હશે, માટે રજા લઉં તો ઠીક. (આસન), છગનકાકા, હવે તો હું જઈ છું, વાર ધણી થઈ ગઈ તેથી મારી સાસુ શી ખખર મને શુંએ કહેશે? મારે મારી માને મળવા ત્યાં આવી જવા વિચાર છે, પણ મારે કહેથી મારાં સાસરીઆં માને તેમ નથી, માટે તમે જો મહેરબાની કરી નવરાશ મજે ત્યારે લગીર

આવી જાઓ, તો વધારે સારું. તમારે જો અહીં વધારે દહાડા રહેવું હશે તો પાછી એકાદ વાર હું આવી જઈશ.

છગન બટ:—હીકછે બહેન, હું તારી સાસુની પાસે કાલ આ વખતે આવીશ, ને તને મોકલવા કહીશ. મારે હજી અહીં મારે પાંચ દહાડા રહેવું છે, માટે તું જ્યારે જ્યારે પરવારે ત્યારે બે ઘડી આવી જા. જા બહેન, કંઈ ફિકર ન કરીશ હો. મારે પણ થોડું અગત્યનું કામ છે માટે હું એ બહાર જઉં.

આ સાંભળી જડી ઉઠીને પોતાને ઘેર ગઈ, અને છગન બટ પોતાના મિત્ર (જેને ત્યાં ઉતર્યા હતા તે)ની વહુ વિગરે એક બે ઓળખીતાં બેરોંતે સાથે લઈ ગણપતરામના ઘર તરફ જવા બહાર શુકન જોવા ઉભા રહ્યા.

પ્રકરણ ૩ જું

લગ્ન જેવી મહાભારત જોખમ ભરેલી બાબતમાં હિંદુઓ કેવી જાતનું બે ફિકરાપણું દેખાડે છે? લગ્ન કરવા અગાઉ જો જો બાબતનો અવશ્યે કરાંતે પ્રથમ વિચાર કરવો જોઈએ તે કેવી તદ્દન ભુલી જવામાં આવે છે? એથી ઉત્તરું, જે રિવાજ અસ્તીત્વ, વહેમી અને મૂર્ખ લોકોને પણ ન જાણે તે રિવાજોનું માન રાખવા, તેમનો ભંગ ન થવા દેવા તરફ તેઓ કેટલી બધી કાળજી રાખે છે? અફસોસ! જે ગાંઠ ઉપર એક જોડાના જીવતરનો આધાર, જે જોડાના સૈંપ, ને

સુખ દુઃખ ઉપર એક કુટુંબનો આધાર, જે કુટુંબની જાહે જલાલી ઉપર શહેરનો આધાર; જે શહેરની વિદ્યા, લક્ષ્મી, હિંમત અને ઉદ્યોગ ઉપર આ દેશની સ્વતંત્રતા, વેપાર, હુન્નર વિગરેનો આધાર રહ્યો છે, તે ગાંડને મજબુત કરવાની કાગળ આજે કેટલાજણ રાખે છે? દેશના ઉદારનું બવિષ્ય તેનાં ઉછરતાં બાળકોનાં શૈર્ય, વિદ્યા અને સદ્ગુણો ઉપર આધાર રાખે છે; અને બાળકોને નાનપણમાં વગર વિચારે જેવા તેવા બર, કે જેવી તેવી વહુ સાથે પરણાવી દેવાથી, ઉછરતાં ચંચળ બહાદુર બાળકોના શૈર્યનો, વિદ્યાનો ને સદ્ગુણનો નાશ થાય છે. આ વાત ધણાના અનુભવથી સિદ્ધ થએલી છે. દરેક શહેરમાં, દરેક ગામમાં, દરેક કુટુંબમાં, દરેક ઘરમાં ને દરેક જોડાના સંબંધમાં આ કૃત્રિયાદ હમેશાં ઉઘાજ કરેછે. કોઈની વિદ્યાતો કોઈનો સંપ, કોઈની લક્ષ્મી તો કોઈનું શૈર્ય, કોઈનાં સદાચરણ તો કોઈનાં આયુષ્ય દિનપરદિન નાશ પામતાં જાય છે. દરોજ દેશમાં હજારો બાળક અવતરે છે, અને જેમ જેમ વધારે બાળકો અવતરે છે, તેમ તેમ દેશને વધારે ને વધારે નબળો, કુસંપી, ને નિર્ધન કરવાનો સંચો એવા બળથી ચાલે છે, કે એજ બાળજનના રોમથી, એજ વગર વિચારનાં મૂર્ખાઈ અને મશ્કરી બરેલાં જોડાં કરવાથી, એજ કુળ જોવાની લાલચથી, અને એજ પૈસો જોવા અને ધવાના રાક્ષસી લોભથી, દૂર રહેવા જે કંઈ મજબુત ઉપાય નહિ થાય તો; ટુંક સમયમાં નહિ ધારેલી ખરાબી દેશમાં નિપજશે. દેશ હિતકારી પુરૂષોએ આ

ઉપરથી વેળાસર ચેતવું જોઈએ, બાળકોનું હિત ધ્યાનમાં
સમજી માખાપોએ આ ઉપરથી ચેતવું જોઈએ, સુધારાના
આગેવાનોએ આ કુષ્ટ રિવાજ સામે મજબૂત બાથ બિ-
ડવી જોઈએ, કૃપાળુ સરકારે વખતસર આ રિવાજ નાબૂદ
કરવા કાયદા બાંધવા જોઈએ, નહિતો મોટાં મોટાં કુટુંબો-
ના પાયમાલી, મોટાં મોટાં શહેરોની નમજાઈ, અને દેશની
શુભામગીરી અને ખરાબી સદાને માટે આપણે જોવા-
ની થશે. જો સંપ, વિદ્યા, અને બળ વધારવાના ઉપાય
પ્રથમ લેવામાં આવે તો દેશનો સુધારો, દેશનો ઉદ્ધાર અને
દેશનું હિત આપોઆપ થાય. પરંતુ એ બાબતની કાળજી
કોને છે? દેશની ખરી દુર્દશાનું કારણ કેટલા જાણે છે? ઘણા-
જ યોગ. જે વીરપુરુષ ન્યાતજ્ઞતાની આલતી કુષ્ટ રીતોમાંના
સામો થઈ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીનાં લગ્ન સર્વે તરફથી સંતોષ
કારક રીતે કરે, તેજ વીરપુરુષ ખરો સ્વદેશભિમાની, ખરો
વિદ્વાન, ડાહ્યો, બાળકોનો શુભચિંતક, અને દેશમાં સંપ,
વિદ્યા, અને બળનો વધારનાર છે. પરંતુ આલતી રીતોના
ઝપાટાથી હાલવાઈ ગયેલા દેશીઓમાંથી એવા વીરપુરુષ
ભાગ્યેજ નિકળી આવે છે. ઘણાંખરાં બલકે સર્વ લગ્નો
ભૂલ ભરેલી રીતે નિંદા ધિક્કાર અને દયા આણવાળેગ
થાય છે, તેમાંનો એક પ્રત્યક્ષ દાખલો આજ આપણી નગર
આગળ બને છે.

ઉપલા પ્રકરણમાં કહ્યા પ્રમાણે બાનુમતીનો મામો છગન-
બટ બે ચાર યૌરો સાથે લઈ બાનુમતીનો વિવાહ કરવા

શુકન નિઠ્ઠ, ગણપતરામના ધર તરફ જવા નિકળ્યો. રસ્તે નાના પ્રકારની ચેટા જોતાં જોતાં સર્વ ગણપતરામને ધેર આવ્યાં. ત્યાં આવ્યાં જતાં જતાં જોઈને તો ગણપતરામના ધરની શોભાની શી મત્તા? ધરમાં બે ત્રણ દિવસથી ચાલતો કંઈ જૂનું બાબતનો કળ્લો, આજ એટલા બધા જોરપર આવી ગયો હતો, કે સવારના પહેરયો ધરના કોઈ પણ માણસે અંજ આખું નહોતું. બિચારા ગણપતરામ પોતાની ત્રણે પટરાણીઓને સમજાવી, વારી, મારી ઝૂડી, થાકી, કપાળ છાતી કૂટી, રોઈ રતણીને બૂખ્યા બૂખ્યા ઝૂખ્યા પોતાની પડીઆ પત્રાણાં વેચવાની દૂકાને મયા હતા.

અહીં ધેર વાઘણના જેવી ખીજવાયલી ત્રણે શોખો, લડવામાં લૂગડાં તથા બોજવાના બાન શિયાવ વારે વારે એક એકનાં ઝટીઆં પોંખવા તૈયાર થતી હતી. આડોશી પાડોશીને તો રોજનું થઈ પડ્યું એટલે શરવાતમાં લડાઈ બંધ પાડવા થોડી બણી માયાકૂટ કરી સહુ પોતપોતાને ધંધે ગયાં હતાં.

બિચારા ગણપતરામને પેટ ભરવાના સાંસા હતા, તો પછી ત્રણેને જૂદી જૂદી રાખી પૂરું શી રીતે પાડી શકે? વળી છોકરાંઓ માટે પણ હથ્થરની તેમના ઊપર સંપૂર્ણ કૃપા હતી. ત્રણેનો મળીને આશરે બાર ચૌદ છોકરાંનો વસ્તાર હતો. છોકરાંઓની ખોટને લીધે, કે સ્ત્રી જોડે ન બનવાથી કંઈએ બીજી સ્ત્રીઓ પરણ્યો નહોતો, પણ માત્ર કુળવાન તેથી મોટી મોટી પહેરામણીઓની બાલમયી જ્યારે

જ્યારે હાથ તંગીમાં આવે, ત્યારે ત્યારે અકેકી બાયડી કોઈ સારા ઘરની મોટી હમ્મરની પરણતો. પોતાના બે ચાર છોકરાઓને પરણાવી તેમની આવેલી પહેરામણી ખાઈ જમીને એકથી બીજીવાર કોઈપણ વહુને બાગ્યેજ પોતાના બારણાનું મોં દેખાડતો. છોડીઓની સંખ્યા મૂળેજ થોડી હતી, તેમાં વળી તેમને પરણાવવામાં તેને ધણુંજ જૂજ અર્થ કરવું પડતું. છોડીઓને સાસરે ગયા પછી કદી પોતાને ઘેર બોલાવતો નહોતો. અને છોડીઓ પણ પિત્તરનું સુખ મહાલવા કદી સ્વપ્નામાં પણ વિચાર કરતી નહિ.

કુદરતની આવી શોભાયાળા ત્રષિતા આશ્રમ વિષે અખંડ સુખના સાગરમાં પોતાની વહાલી બાણેજને જીવનપર્યંત મોજમજ મારવા પરણાવવા છગનબટ નિશ્ચય કર્યો હતો. તે જ્યારે પોતાની સાથેનાં જૈરાં સહિત ગણપતરામને ઘેર આવી પહોંચ્યો ત્યારે ક્રાન્સ, ઇંગ્લંડ અને રશિઆની લડાઈ બંધ પડવાં આવી હતી. ત્રણે શાક્યો થાકી હતી, તેથી છગનબટને પોતાની દીર્ઘચુદ્ધિથી, જે બન્યું હતું તેનો આભાસ જાણી લેવા શિવાય, કંઈ બીજી ખામધુમ માલુમ પડી નહિ.

છગનબટ વિગરે ઘરમાં આઆં, કે તરતજ વિદારામની મા, તેમને આવવાનું કારણ આગળથી જાણતી હોવાથી, સારી રીતે સજ થઈ, આવકાર દઈ પાટલો આપી ઓરડાને બારણે છગનબટને બેસાડ્યા, અને જૈરાં બધાં બોયપર બેઠાં. છગનબટ શરીરે જીઓને લગીર દાખ પડે એવા

ચહેરાની હોવાથી, ગણપતરામની બીજી બે વહુઓ લાજ અને અદ્વિતીયી છાનીમાની પોતાને ધંધે વળગી. વિદ્યારામની મા પણ તેમને ત્યાંથી દૂર ગયેલી જીવાને રાજીજ હતી. છગનભટ્ટે, એક બીજાના ખુશીના સમાચાર પૂછાઈ રહ્યા પછી વિદ્યારામની માને પૂછ્યું કે.—ગણપતરામ ક્યાં ગયાછે? અને મારે આવશે?

વિદ્યારામની મા દિવાળીવહુએ કહ્યું.—એતો સવારના દૂકાને ગયાછે; પણ ભૂખ્યા ગયાછે તેથી હમણાં આવતા હશે. હ્યો હું મારા જોડાને તેડવા મોકલું, તે જલદી બોલાવી-લાવે. દિવાળી વહુએ બહાર જઈ, જોડાને બોલાવી, છગનભટ્ટના આવવા વિષે કહી, ગણપતરામને સમજાવીને દૂકાનેથી બોલાવવા મોકલ્યો. ગણપતરામને પણ આ વિવાહની વાત અચ્ચર હોવાથી, તથા તે યવામાં પોતાને સારો તડાકો પડશે એ માણસ હોવાથી, જ્યેષ્ઠરામ તેડવા ગયો કે તરતજ સઘળી ચિંતા દૂર કરીને ખુશી થતા ઘેર દોડતા આવ્યા. આવતાં વારજ છગનભટ્ટને બિટી ખુશીના સમાચાર પૂછી હેઠા બેઠા, અને હાથ જોડીને બોલ્યા કે,—મહારાજ, આપ, હું ગરીબ બ્રાહ્મણ ઉપર કૃપા કરી આજ પધાર્યા તેથી માફ ધર પાવન થયું. મારા સરખું કાંઈ કામ કાજ હોય તો બોલો, હું આપનો સેવકજ છું.

છગનભટ્ટ.—મહારાજ! એટલો બધો વિવેક કરવો આપને શાબતો નથી. એક પ્રયોજનને સાફ માફ અહીં આવવું થયું છે, અને તેમાં તમને કંઈ પૂછવું છે.

ગણપતરામ:—પૂજો પૂજો મહારાજ ખુશીથી. તમે તો અમારા સગા વહાલાજો, સંબંધીજો, અમારાં ધન્ય બાળ્ય કે આપને અમારું પ્રયોજન પડ્યું.

છગનબટ:—સાંબજો ત્યારે. મારે એક બાનુમતી કરીને આઠ દશ વર્ષની બાણેજ છે, અને મારી બહેન રાધાલક્ષ્મીની એકની એક છોડીને ઘણી માનીતી બાણેલી ગણેલી હોશીયાર છે, તેનો બાપ કાશીરામ અમારા રાજનો કારબારીજે, એ બાનુમતીને સાડે તેણે મને યોગ્ય કુળવાન વર શોધી કાઢવા મોકલ્યોજે. અહીં આવ્યો ને તમારા જેવા બેચાર દિવસે એને પૂછી જોયું, ત્યારે આપના નાના છોકરા વિદ્યારામ હજી કુંવરો છે એમ જણાયું, તેથી મારો વિચાર બાનુમતીનો વિવાહ તેમની સાથે કરવાનો છે. કુળમાંતો કંઈ તમારું ધરે વાંધો લેવા જેવું નથી, પણ વિદ્યારામની ઉંમર લગીરે નાની પડેજે. કેમ, આપની શી મરજી છે, મહારાજ! જે હોય તે બાલી જાઓ, અને રૂપિયો બધું મને વેળાસર વિદાય કરો.

ગણપતરામ.—(થોડીવાર વિચાર કરેજે એવું બતાવીને,) જાઓ, મહારાજ! અમારાં ધન્ય બાળ્ય કે અમારે ઘેર એવા મોટા ધરની વહુ આવે, પણ તે વાતની કંઈ નવાઈ નથી. તમારા તથા બિજા ગામોના સારા સારા ગૃહસ્થોની કન્યાઓ અમારા કુટુંબમાં છે. બધીએ સારી સારી પહેરા-મણીઓ લઈને આવેલી છે, માટે જો તમારા ને અમારા ધર પ્રમાણે તમારે કયુલ હશે તો વિવાહ કરવાથી તે બીજો

હવેનો સમય કીયો આવવાનો હતો કે ના પડાય ? અમે તમારા જીવેકની. તમે રાજ ખુશી થઈને જ કહેશો તે જો અમને પરવડતું હશે તો અમે હા પાડીશું.

છગનભટ.—હસીને, મહારાજ, તે વાતની તમારે કંઈ ફિકર ન કરવી, બે ચાર ડાહ્યાં માણસ મળીને જ કહેશે તે આપી તમને રાજ કરીશું. અમારે તે તમારી જોડે જન્મારાનો સંબંધ બાંધવો છે કે એક ઘડીનો ? અમારે તે તમારી જોડે સગા દાવો કરવો છે, કે માત્ર ઓળખાણ કરવી છે ? અમારે અમારી બાણેજીથી શું વધારે છે ? તેના સુખને સાફ અમે જોઈશું આપીશું તેટલું ઓછું છે, એમાં તમારે જ સમજણ રાખીને માગવું જોઈએ. હું કીક કહું છું. આ સંબંધ થવાથી તમને ઘણો ફાયદો છે, માટે જો માફ કરવું માનોતો તમે અત્યારથી જ મોટી પહેરામણીના લોભમાં પડશો નહિ. કાશીરામના ઘરને ને અત્યારની સ્થિતિને જોશો તો અમે કન્યા આપીને મહારાજ આપને ખુશી કરશે.

દિવાળીવહુ.—ના બાઈ ના, કંઈ નફિ કર્યા વગર તે ચાલે ? અમારે તો પહેલી એ વાત ને પછી બીજી. ખરી વખતે તકરાર પડે ત્યારે પછી સહુ મૂર્ખ બનાવે. આજ કળજીગનાં માણસનાં મન કેવાંએ હોય ? કોઈ કાંઈ પેટમાં પેચી નિકળે છે. અત્યારે અમને તમે, પણ તે વખત વળી કોણે વચ્ચે હોય ? તો કોને ઝાલવા જઈએ ? અને અમે કંઈ એવાં નીચ છઈએ, કે નામ પાડ્યા શિવાય અમારો ડોકરો પરણાવીએ ? ગમેતો દેવના ઘરની કન્યા આવો, પણ અ-

મારેતો ન્યાત શિરસ્તે પહેરામણીનો આંકડો નફી થાય તોજ, તમારો રૂપિઆ ખુશીથી લઈએ. નહિતો છોકરૂ તમારૂં છે.

ગણપતરામ.—જુઓ મહારાજ, અમારે કંઈ અડચણ પડ્યાથી છોકરો આટલો બધો મોટો થઈ ગયો છે, નહિતો અત્યારે બે બેડ પાણી બાવે, ને આખા ઘરને રાંધી અવરાવે એવડી વહુ આવી હોત. તમારા જેવા મોટા મોટાના ઘરની કન્યાઓ મોટી મોટી પહેરામણીઓ લઈને આવતી હતી. પણ શું કરીએ, કંઈ ગ્રહનેગ નહિ તેથી હા કહેવાનો લાગજ ન મળ્યો, પણ હવે જ્યારે તમે ઘણી ખર્ચ તાણ કરોછો, ત્યારે જો કે અમારે હાલ તાકડો નથી તોપણ છેલ્લે છેલ્લું કહુંછું કે, જો રૂપિઆ પંદરસે ને એક પહેરામણીમાં આપોતો, હું આવતા શિઆળામાં ખુશીથી બડી ધામધુમ સાથે જાન જોડીને આવું. નહિતો પછી તમારી મરજી.

છગનબટ.—(હાથ જોડીને) મહારાજ એટલો બધો બારે આંકડોતો અમારાથી ન આપી શકાય. સંબંધી થશે, અને અમારી બાનુમતી અહીં આવતી જતી થશે, એટલે પંદરસે તો શું પણ પંદર હજાર રૂપિઆ તમારા ઘરમાં થશે, પરંતુ અત્યારે ક્ષમા રાખો, હજાર રૂપિઆ લ્યો ને રાજ થઈ હા પાડો. જુઓ, આજ સુધી તમારા કુળમાં કોઈને એવડી મોટી પહેરામણી મળી નથી, માટે જુઓ લોભ કરશો નહિ.

સાથે આવેલી એક બાયડી.—લ્યો, મારાબાઈ, આટલા બધા રૂપિઆ આપેછે તોએ શુંછે તે હઠ લ્યોછો? સારા આબરુદાર ઘરની રૂપાળી બદમી જેવી કન્યા આવેછે, ત્યારે

પછી થું હજાર રૂપિયા આપ્યા છે ! છગનભાઈ, થોડું ધણું વધારી ધટાડીને હા પડાવો, હોય, જૂઝીને એતો આ-
જ્ઞાણભાઈ, એટલે કોમને થોભ હોય નહિ.

છવટે ધણીવાર સુધી રગઝગ થતાં થતાં બારસે ને
એક રૂપિએ વાત આવી વિવાહ નક્રિ થયો. છગનભટ
વિદ્યારામને કુંકુનો ચાંદો કરી હાથમાં રૂપિયા આપી, થોડી
વાર હસી વાતચિત કરી ઉઠવા માંડ્યા, એટલે દિવાળી
વહુ.—ઉભા રહેા, હું બધાનું ગળું માં કરાવું એમના એમ
તે જવાય ? એમ કહી, પોતાના છોકરા જ્યેષ્ઠારામને બે
પૈસા આપી ગોળ ધાણા સેવા મોકલેલો તે આવ્યો, એટલે
ધાણીમાં કાઢી, હરખાતી હરખાતી માતાજીના સ્થાનક આ-
ગળ થોડા મૂકી, સર્વને વહેંચી આપ્યા. છગનભટ વિગેરે સ-
હુ ગોળ ધાણા ખાતાં ખાતાં પોત પોતાને મુકામે ગયાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

હરેક સ્થિતિના અને હરેક જાતના માણસને લગ્નના
સમય જોવો હર્ષ કોઈ વખત નથી હોતો. લગ્નનો સમય એ-
ટલો બધો આનંદકારી લાગેછે કે, તે વખતે જન્મારાનાં
સંકટ અને આકૃતો ભૂલી જવાય છે. પરણનાર બાળકોનાં
માખાપ અને સગાં વહાલાંને સંસારમાં સર્વે સારા અવસરો
કરતાં લગ્ન વખતે, બિન્ન અવસરોના અગ્નતને સમયે જ
ધાર્તી રહેછે તે નહિ હોવાથી ધણાજ હર્ષ સહિત વિવાહ

માલેછે. પુરુષોનો આનંદ કેટલીએક બાબતોને લીધે ધણું કરીને હદમાં રહેછે ; પરંતુ સ્ત્રીઓને પોતાનાં પુત્ર પુત્રી અગર સગાં વહાલાંના લગ્ન સમયે પહેરવા, ઓઢવા, જમવા, હરવા, ફરવા અને ગાવાની સંપૂર્ણ છૂટ મળવાથી તેમના આનંદનો પાર રહેતો નથી. કેટલીએક અબણ અને મૂર્ખ પોતાના અત્યંત હર્ષથી ઘેઝી ઘએલીઓ લગીર પણ અટકાવ મળે સિંહણ જેવી વિકાળ થઈ જાય છે, અને પોતાના વહેવાઈની સાથે સગપણ ને સંપ વધારવા છોકરી અગર છોડી પરણાવ્યા છતાં, જન્મારા સુધીનું વૈર બાંધી બેસેછે, અગર કેટલીએક અત્યંત હર્ષમાં આવી ગાતાં ગાતાં પોતાના શરીર, કુળ અને આસપાસ ઉભેલા સસરા, વર, બાપ, કાકા, મામા અને બિજા પરાયા પુરુષોનું બાન ભૂલી જઈ, એટલું બધું ઘેઝાપણું બતાવેછે, કે નિર્લજ્જ અને નીચમાં નીચ જાતિને શાબા ન આપે તેવાં ફટાણાં વિગેરે ભૂડાં ગીત ઊંચી જાતની સ્ત્રીઓ કઠાય તેવડા જોરથી ને જમીન તરફ માથાં નિચાં નમાવી ગાવા મંડી પડેછે. લગ્ન થઈ રહ્યા પછી ધણું કરીને સ્ત્રીઓના સાદ તદન ખેસી જાયછે. પરણનાર જોડાને લગ્ન વખતે જે હર્ષ હોયછે, તેતો કોઈ વર્ણવીજ શકે નહિ. ગોર, આડોશી પાડોશી, આકર નકરને પણ લગ્નના વખતમાં સારો તડાકો મળવાના લોભથી આનંદ થાય છે. ટુંકામાં ટુંકામાં લગ્નનો સમય સર્વને જેટલો આનંદકારી છે તેટલો બિજો કોઈ સમય આનંદકારી નથી. પરંતુ

અફસોસ કે લગ્નનો સમય ફુનિઆમાં કેટલો ઉપયોગી છે, તે આપણા લોકો બિલકુલ સમજતા નથી !

એક દિવસે કાશીરામ અને રાધાલક્ષ્મી બંને પોતાના દિવાનખાનામાં બેઠાં બેઠાં બાનુમતીના લગ્ન વિષે કંઈ વાત ચીત કરતાં હતાં, તેવામાં થોડા દહાડા અગાઉ બાનુમતીને સાસરે કુંકોત્રી આપવા મોકલેલો પુંજેગોર પોતાના મુસાફરીના પહેરવેશમાં આવી ઉભો રહ્યો. તેણે કહ્યું, હું ગણપતરામને કુંકોત્રી આપી સર્વ સમાચાર વિગતવાર સમજાવી આવ્યો, તેઓ જન લઈ બે ચાર દિવસમાં અહિં આવશે, કેમકે ગયે કાલ પરમ નિકળવાના હતા. આ તેમનો લખી આપેલો કાગળ, અને વળી તેમણે મોઢે કહાવ્યું છે કે બધાં મળી સો બરસે માણસજ આવવાનાં છે. આ સાંભળી કાશીરામ અને રાધાલક્ષ્મી ક્ષણભર એક બીજાના સામું જોઈ રહ્યાં; તરતજ રાધાલક્ષ્મીએ કહ્યું કે, ત્યારે આપણે પણ ઉતાવળ કરવી જોઈએ.

તેમણે પુંજગોરને કંઈ થોડી ઘણી વાતવિગત પૂછી રજા આપી. લગ્નનો સમારંભ નામ પ્રમાણે ઘણો મોટો કરવાનો હતો, અને પંદર દિવસ થયાં આડોશી પાડોશી, ચાકર નકર, ધરનાં માણસો અને સગાંવહાલાં તમામ સાહિત્ય કરે જતાં હતાં. હવે સઘળું કામ બમણી ત્વરાથી થવા લાગ્યું, દિન પરદિન સર્વેના આનંદમાં વધારો થવા લાગ્યો. ઠેકાણે ઠેકાણે જૂદો જૂદો સામાન કરનારી સ્ત્રીઓ મંગળ ગીત ગાવા લાગી, ચિતારા વિગેરે રંગવાનું અને ચિતરવાનું

કામ આનંદથી કરવા લાગ્યા. ખારણે નોખતો ગડ ગડવા લાગી. સર્વે નવિન નવિન વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી હસતે મૂખે આમ તેમ ફરવા લાગ્યાં. ટૂંકામાં કાશીરામના ધરમાં, કુટુંબમાં, નાતમાં, લાગતા વળગતાઓમાં અને આશ્રિતોમાં એટલે લગભગ આખા ગામમાં, સર્વ લોકને આનંદ થઈ રહ્યો હતો. સઘળાના આનંદ ઉત્સવનું મધ્યમિંદુ કાશીરામનું ધર હતું. પુંજશુકલના આખ્યા પછી સહુના આનંદમાં અત્યંત વધારો થયો. એક બે દિવસમાં સર્વ જણ પોત પોતાનાં કામ લગભગ પરવારી રહ્યાં.

ધામધુમ ચાલતી હતી તે સમયે એક દિવસે ખુશનુમા-સવારમાં કાશીરામના ધરથી થોડે દૂર આવેલા તેના સુંદર ખાગની અંદર કેટલીએક દેવકન્યાઓનું ટોળું નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરી ક્ષણ ઝાડોની ઘટાઓમાં આનંદભરે જમતું હતું. ખાગવાનોએ જગનનો સમય પાસે આવવાથી ખાગમાં એવી સરસ શોભા કરી હતી, કે આ વખતે તે કુખરના ચૈત્રય નામના ખાગથી પણ અધિક શોભાયમાન અને મનોરંજક લાગતો. સૂર્યનો ઉદય થવાની તૈયારી હતી. રાતની આકળથી હરવા ફરવાના સુંદર રસ્તાઓ છંટાઈ રહ્યા હતા. અને ખાજુઓએ નાની નાની નિયમિત રીતે ઉગેલી મિંદીની વાડો શોભતી હતી. ક્ષિતિજપર સૂર્ય ઉદય થયો કે જ્યાં વૃક્ષોનાં માથાં સોનેરી રંગથી દીપવા લાગ્યાં. આકાશમાં જૂદા જૂદા રંગોની સાથે સોનેરી રંગ પૂરે બપ-કાથી ચળકવા લાગ્યો. ઝાડોનાં પાંદડાંપર પડેલાં આકળનાં

ટીપાં સુંદર નિર્મળ મોતીના દાણા જેવાં ચળકવા લાગ્યાં. જાઈ, જાઈ, ચંચેલી, મોગરા, કમળ, કેવડા, ચંપા અને ડુલાખ વિગેરે વિષ વિષ પ્રકારનાં ફૂલો અને ઝાડોની મધુર સુગંધથી મિશ્ર થયેલા ઠંડા મંદ મંદ વાતા વાયુની લહેકીઓથી ઉપજતું સુખ, અને આનંદી વિચારો આ દુનિઆની જંજાળો અને સંકટોથી થાકી ગયેલા મનને સ્વર્ગીય સુખનો સ્વાદ ચખાડે, તો પછી નવી નવી આશા, ઉમંગથી ભરપૂર અને યુવાવસ્થાના સંપૂર્ણ હાવ બાવથી પોતાના નયનાંદને ટૂંક સમયમાં નિહાળવાની આશામાં અતિશય આનંદથી ફરતા મન ઉપર શી અસર કરે? તેનો ચિતાર અનુભવી વાંચનારને સ્હેજમાં જણાશે. આ શુભ સમયે મેનાં, પોપટ, કોયલ, મોરે વિગેરે નાના પ્રકારનાં આનંદી પક્ષીઓ સુંદર ઉપવનનાં વૃક્ષોમાં બેસી લગ્નના ઉત્સવમાં ભાગ લેતાં હોય તેમ સુસ્વરવડે આસપાસ ફરતાં કુમારીકાઓના ટોળાને આવકારે આપતાં હતાં. મંદ મંદ પવનથી વારંવાર નમન કરતી નાના પ્રકારનાં સુંદર ઝાડોની ડાળીઓનાં રાત્રીમાં પડેલી ઝાકળથી બીનાં થએલાં પત્રો સૂર્યના રૂપેરી તડકાથી મિશ્ર થઈ આંખને સુખ ઉપજાવે તેવા ચળકાટથી, ગંધર્વ કન્યાઓને લલિત કરનારી બાળાઓના આવવાથી હસતાં જણાતાં હતાં. માન સરોવરમાં ઉગેલા કમળની પંક્તિઓમાં ધીમે ધીમે ગમન કરનાર રાખ્ય હંસના ટોળાની માફક બિબ્બ બિબ્બ પ્રકારનાં ફૂલોથી પથરાયેલા માર્ગમાં યુવાવસ્થાના મદથી ધીમે ધીમે

આવતી, વપ્પતે વપ્પત આસપાસ આવેલાં ફળ ફૂલો ચૂંટવા ઉછાળા મારતી, સુવર્ણ કંકણ, બંગડી અને નૂપૂરના અ-
વાજ કરતી સખીઓના ટોળામાં એક બાળાની અવસ્થા
આવે સમયે જુદાજ પ્રકારની હતી. શરીરના સઘળા અવય-
વોમાં અને રૂપરંગમાં તથા બાગ્યમાં પોતાની બીજી સા-
હેલીઓના કરતાં તે સહસ્રધા એક હતી. સર્વ છોડીઓ
બાજૂ ઉપર આવેલાં ફૂલો ચૂંટી તેના હાર, છોડીઓ, ગજરા,
એરખા, બાજુબંધ વિગેરે બનાવી તેને ખુશી કરવામાં પો-
તાની સંપૂર્ણ ચતુરાઈ વાપરી એક એકની હરીફાઈ કરતી
હતી. સુગંધવાળાં તાજાં અને રમણીય ફૂલો જુદી જુદી
બનાવટોમાં ગુંથાઈને આ દેવક્યાના શરીરને સ્પર્શ કરી
પોતાનું જીવતર સાફલ્ય કરવાની અને તેના આનંદમાં
વૃદ્ધિ કરવાની આતુરતાથી ખુબસુરત હાથોપડે ચુંટાવા
અધીરપણાથી ઉચાં નિચાં થઈ પોતાના ઉપર ઉતા-
વળથી નજર પડે તેમ બહાર આવતાં હતાં. તે નાના પ્ર-
કારની હાથરેસની વાતોઓ કરીને હસતી અને ખુબસુરત
નાજીક હાથથી તાળી દેતી ત્યારે સૂર્યના તડકાથી ચળકાટ
મારતા કમળપત્ર જેવા સુવાળા ગુલાબી ગાલવાળા સર્વ પ્ર-
કારે સુશોભિત થયેલા તેના ચહેરામાં પરવાળાં જેવા હોઠથી
અને નિર્મળ મોતીની જે હારોથી તેને અધિક અધિક લાવ-
લ્યતા મળતી હતી. તેના પહેરેલા સુંદર અને ઝીણા સાજુને
જ્યારે જ્યારે નિર્લજ પવન કાળાનાગ જેવા ચળકતા રંગની વેણી
વાળા માથા ઉપરથી ખસેડી નાખી, તેના સુગંધમય અતિ

સુંદર નાજુક -હૃદય અને શરીર સાથે અકૂળાઈ હેરાન કરતો ત્યારે ત્યારે સુવર્ણ તથા મોતીનાં ધરેણાંથી અને સુંદર કંચુકીથી તેના અવયવોની અતીવ સૌન્દર્યતા જોઈ આસપાસનાં પ્રાણિઓ પોતાનો અવતાર સકૂળ થયો માનતાં હતાં.

આ પ્રમાણે રમત ગમતમાં અચેત અને જડ વસ્તુઓને પણ આનંદ ઉપજાવતું કુમારીકાઓનું નાનું વૃંદ બાગમાં ફરતું ફરતું, મનુષ્યકૃત એક સુંદર અને સ્વચ્છ જળથી ભરેલા સરોવરમાં એક મેકના ગળામાં હાથ નાંખી પરી જેવા ચહેરાઓનાં પ્રતિબિંબ જોતું હતું, તેટલામાં રાજ્યમાર્ગ તરફથી આવતો પવન તેમના આનંદમાં વધારો કરવાની ખુશામત કરતો હોય તેમ હર્ષભરે રસ્તામાં નડતાં ગડોધી અથડાતો અથડાતો આ ટોળાની નાયકા બાનુમતીના વરની જાનનો વરઘોડો આવી પહોંચવાની ખબર લાવ્યો.

ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જાનનો વરઘોડો જોવાને આનંદભરે દોડતું ટોળું બાગના દરવાજા ઉપર બંગલાના છજામાં મેકું હતું, તે વખતે વરઘોડો ધીમે ધીમે ત્યાં થઈ પસાર થતો હતો. ચંદ્રચુખી બાનુમતી અત્યંત આનંદની સાથે પોતાના વરનાં દર્શન કરવા આતુરતાથી ઝડપી ઉપર ઝુમી રહી હતી. વરરાજાનો ઘોડો ગોખ નિચે આવ્યો ત્યારે તેના આનંદનો કંઈ પાર રહ્યો નહિ. જેમ એકુત અને ધાંચી વિગેરે લોકો ચામડાની સેરો પોતાના બળદને મોઢે બાંધે છે, તેમ રહી પ્રમાણે વરરાજાને મોઢે કાંઈ બાંધી તેમનું મુખાર્વિંદ ઠાંકો દીધું હતું, અને સારા સારા વાધા બંગ

હવે ધારણ કરાવ્યા હતા, તેથી તેમના શરીરનો કંઈ પણ ભાગ નહોતો જણાતો, તોપણ આ પોતાનો વર અને તેને જોવાથી એક બહેલી, ડાહી પણ બાળક અને અણસમજી બાળાને જોઈને આનંદ થવા લાગ્યા, તેથી પણ અધિક અધિક આનંદ બાનુમતીને થતો હતો; કેમકે વરઘોડાની ઠાઠમાઠ, મોટી જાન, ઊંચા કુળવાનને ઘેર પોતાનો વિવાહ થયેલો તેથી તેના બાળપણના નિર્દોષ અને ખિન અનુભવી મનને આનંદ થાયજ, અને તે પ્રમાણે કોને થતો નહિ હશે!

સામેયું લઈ કાશીરામ જ્યારે ગણપતરામને ગામને ગાંદેરે મળ્યા અને મૂરતીઆને દીઠો, ત્યારે તેનું કદ જોવાથી મન લગીરે ખાટું થયું હતું, એટલે આ વખતે તેના મોં ઉપર ધણી ખુશી જણાતી નહોતી, તોપણ સમજી, ડરેલ ને સદ્ગૃહસ્થ હોવાથી, મૂર્ખ લોક એતી જાય તેવું કંઈપણ ચિન્હ તેણે બતાવ્યું નહિ. જ્યારે વરઘોડો ઉતર્યો, સર્વને ઉતારો આપ્યો, અને ઘડી બેઘડી પછી રાધાલક્ષ્મીએ તેને ખુલ્લે મોઢે જોયો, ત્યારે તેના મનમાં પણ ક્ષોભ ઉત્પન્ન થયો. ધીમે ધીમે એકજ દહાડામાં આવડી મોટી બરસ તણસે માણસની જાનના અતડાપણાથી, હુકમથી, નાગાઈ, હુંપદ અને મઉપણાથી બેઠે સમજી દંપતી દિલગીર થવા લાગ્યાં, પણ હવે શું થાય? બ્રાહ્મણબાઈનો બ્યવહાર. જો કાંઈ લગીરે તકરારે થઈ તો ડંડા ઉડે, અને જામારા સુધીની નામોશી મળવા સાથે વળી છોડીનાં માઆપ એટલે તો કંઈ બાલાયજ નહિ!!

ડુંગરા દૂરથી રજિઆમણા લાગતા હતા. વિદ્યારામભા-
 ધને નજરે જોયા નહોતા તેથી અને પોતાની એકની એક
 માંધી છોડી જાયા કુળવાનને ઘેર જાયતો મોટી આબરૂ
 માનતાં તેથી, પ્રથમ તેઓ આ વેવિશાળથી ધણાં સંતોષી
 હોય તેમ જણાવું હતું. હવે બધો વિચાર ફરી ગયા જેવું
 લાગ્યું. તેમના મનમાં વિધ વિધ પ્રકારના વિચાર આવવા
 લાગ્યા. વિવિધ પ્રકારના પસ્તાવા અને ફિકરોએ તેમના
 લગ્નના ઉમંગમાં ગ્રાંપ આણી. બારસેની પહેરામણી
 અને બિજા બે હજારનું ખર્ચ કરતાં પણ મન પસંદ વર
 પોતાની છોડી મોટે ન મળ્યો, એ સંભારી સંભારી અને
 નજરે નિહાળી નિહાળી રાધાલક્ષ્મી અને કાશીરામને પગલે
 પગલે પોતાની મૂર્ખાઈ અને આવા મહાભારત કામમાં બે-
 ફિકરોપણું માલમ પડતું હતું. જો કે છગનભટ્ટથી તથા બી-
 જાં આસપાસનાંઓથી થોડી થોડી ખબરો તેમણે સાંભળી
 હતી, તોપણ તેનો સગો મામો તદ્દન આવું કરી આવ્યો
 હશે, એ તેમણે ધાર્યું નહોતું. જો તેમણે કુળમાં પોતાનાથી
 નીચા નહિ પણ બરોબરીઆઓમાંથી સારો, ઉમ્મરલાયક,
 ભણેલો, ડાહ્યો, ગરીબ અને હમેશાં પોતાના કલ્યાણમાં રહે
 એવા વર શોધ્યો હોત, તો આસપાસનાં પડોસી મામો
 અને શહેરોમાં સહેલથી મળી શકત, પણ જાયા કુળ-
 ની આશાથી વિદ્વાન અને સમજી છતાં, પણ પોતાની પાળી
 પોષી મોટી કરેલી છોડીને હજાર હાથના ઊંડા ખાડામાં
 ધકેલી દીધી!! એક કુળની વાત જો આપણે બાદ કરીએ

તો તેમણે ગણપતરામના ઘરમાં કન્યા દેવા જેવું શું દીકું ? શા સુખ ઉપર અને કેવા વર ઉપર તેમણે ત્રણ હજાર રૂપિયા ખરાબ કર્યા ? કદાપિ કુળમાં પોતાના બરોબરીઆને ત્યાં પરણાવી હોત, અને એ ત્રણહજાર રૂપિયા બાનુમતીને નામે બ્યાળે મૂક્યા હોત, તો તેનાં સાસરિઆં જન્મારા મુધી તેનાં આશીર્વાદ થાત, અને લાયક વર મળ્યાથી તે બાનુમતી ઉપર વધારેને વધારે પ્યાર રાખી સુખી કરત.

પણ હવે આ બધા પાછળ બુદ્ધિના વિચારો હતા. હવે જે થયું તેના ઉપર સંતોષ માની, બગડેલાં મુધારી લેવાના પ્રયત્ન શિવાય બીજું કંઈ થઈ શકે તેમ નહોતું. યોગ્ય ધામધુમ સાથે વર કન્યાને પરણાવી જનને પંદર વિસ દિવસ રાખી વિદાય કરી. જો કે ધનવાનનું, હમેશાં મામાપથી ઘડી પણ વિખુટું ન પડેલું લાડકવાયું છોકરું તેથી મોકલવાની ના પાડી, અને વરવાળાને પણ હવે ઘણી ખેંચતાણ કરવાની આજ્ઞા ગરજ હતી, તોપણ શાસ્ત્ર માટે ખેચાર દહાડા બાનુમતીને સાસરે વળાવવી પડી. ગણપતરામ વિગેરે ગમે તેટલા ગર્વિષ્ટ અને મનથી કુળવાન હતા, પણ સુખ ઉપર રાજ્યતેજ અને લક્ષ્મીનું તેજ તપનાર ગંભીર માણસોના સામા તેમનાથી જોઈ શકાતું નહોતું, તેથી ગ્રામી તકરાર કર્યા શિવાય પેટ ટાકું થયું, એટલે ચાલ્યા ગયા.

વિદ્યારામની જનમાં તેના પાડોશી એક વાણિઆનો વિદ્વાન છોકરો આવ્યો હતો. તે છોકરાનો બાપ ગણપતરામને વારંવાર નાણાં વિગેરે ધીરતો, તથા આ લગ્ન ટાંકણાના

અર્થ સાર પણ તેણે પૈસા ધીરો હતા, તેથી તેને જોડે તેડો લાબા હતા. તે છોકરો ચંચળ હતો તેથી કાચીરામ તરફનું મન ધણું અફે ચેતી ગયો હતો. અને વળી ગણપતરામના ધરનો સંપૂર્ણ માહીતગાર હોવાથી, આ જોડું જોઈ તેના મનમાં ધણું વિચિત્ર લાગતું હતું. વારંવાર તેને હસવું અને દયા બને આવતાં. પોતે બાણેલો અને ગમતી હોવાથી પાંચ સાત દહાડાની લાંબી વાટ ખુટાડવા, તેણે આ લગ્ન ઉપર નિચે પ્રમાણે એક કવિતા બનાવી વારંવાર ગાવા લાગ્યો.

લાવણી.

ધિક ધિક હિંદુ લોક તમનેરે ધિક ધિક હિંદુ લોક તમને ;
 પરણાયો નહિ પુત્રીએને જોઈ લાયક વરને.
 જુઓ નહિ વય રૂપ ગુણ વિદ્યારે ; (૨)
 ગુણવંતી નિજ પુત્રીએનો જન્મ કરો મિથ્યા.
 તમે હ્યો અમ શુભ કુળ જોવારે ; (૨)
 બાળાએને દુઃખી દેખી પછી માંડો રોવા.
 બહુ દૃષ્ટાંત નજરે જુઓરે ; (૨)
 તોપણ તમને સાન વળે નહિ હિંદુ લોક કુષ્ટો !
 જુઓ બહુ બાળાઓ રાંડેરે ; (૨)
 નીચ જાતનાએની સાથે ગ્રહિર ધર માંડ.
 તમારી લોક લાજ શી રેરે ? (૨)
 ધન બહુ અર્ચી કુળવાનને કન્યાઓ ને દે.
 જુઓ નહિ વૃદ્ધ બાળ રોગારે ; (૨)
 વગર વિચારે કરો કુલિનને પુત્રીનો ભાગી.

કુળને કોઈ નહિ રાંધે; (૨)
 જોખનનાં સુખ પૂરાં કરવા નહિ કામે લાગે.
 ઉછેરી કરો શીદ મોટીરે; (૨)
 જુઓ ધણાં માખાપો કર્મે ટીલી કાંજી ચોટી.
 તમે મિથ્યાભિમાન આજે; (૨)
 ફુકમો તમ પુત્રીઓનાં જોઈ પિત્રા લાજે.
 જુઓ નહિ કુંજ મૂળ કુખનેરે; (૨)
 ગાલ યુક્તાબી કરમાતા જોઈ પથ્થર પણ પિગજે.
 કૂવો કે વાવ ધણાં શોધે; (૨)
 વિઠ્ઠલ કે' એતો નહિ મૂરખા નજર જુઓ તોયે.

પ્રકરણ ૫ મું.

જે અસાન સાતિઓમાં બાળ લગ્ન, કન્યા વિક્રય, કુળ
 જોવાના અને પૈસો જોવાના મૂર્ખતા બરેલા રિવાજો ચાલે
 છે, તે સાતિઓની બાળાઓ દશ દશ બાર બાર વર્ષની
 નાની વયમાંથી સાસરે જાય છે, ત્યારથી તેમની દુઃખિઆરી
 જીંદગીનો આરંભ થાય છે. જે વખત રમવાનો, સાન મેળવ-
 વાનો, આમ તેમ છૂટથી ફરી શરીરનો બાંધો મજબુત કર-
 વાનો, વિધવિધ પ્રકારના ઉમંગોથી મનને સદા આનંદમાં
 રાખવાનો, તેજ વખત તેઓનાં હૃદયનાં કેદ ખાતાનો, યુ-
 લામી અવસ્થાનો, શાકના મહાસાગરમાં કુખવાનો, ધરસંસાર-
 ની જંજાળમાં પડવાનો, અને શરીરમાં બંધકર રોગોના મૂળ

નંખાવાનો થાયછે. આપણી બાનુમતી પણ એજ દુષ્ટ ને
 ધાતકી રહીનો ભાગ થઈ હતી, અને તેથીજ તે પણ ઉપરના
 નિયમમાં કહેલી છોડીઓની અવસ્થામાં આવે એ વધારે
 નવાઈનું નથી. નાદાન મૂર્ખ છોડીઓ પોતાના ઉપર
 પડતા સંકટની ધાતકી અસરો બેફિકરાઈથી, અગર ઉદ્ધ-
 તાઈથી ઓછી કરેછે, પરંતુ ઘણા ભાગ ભાગો અને અ-
 ભણ હોવાથી, દુઆદેખી પ્રાણણ, ભવા, ભેશી, ખાવા,
 ગોરજ, પીર, મુજબર, કાજી અને વાદીઓ વિગેરેની પાસે
 દોરા ચોડીઓ કરાવવાના વહેમમાં પડી ખરી અ-
 ણીની વખતે ઉપયોગમાં આવે તેવી જે કંઈ બે પૈસાની
 ચીજ પોતાની પાસે હોય તે, અગર ઘરમાંથી કંઈ ચોરી ક-
 રીને તેમને આપે છે. કેટલીક દુર્ભાગ્ય પોતાની અમૂલ્ય
 પવિત્ર લાજ આપણે આ નીચ કૂતરાઓની નીચદાનતો પૂ-
 રી પાડવામાં ગુમાવી, પોતાના દુઃખમાં ઉલટો વધારો કરે
 જાયછે. જે સમજી, બણેલી, ગરીબ સ્વભાવની અને
 વિદ્વાન હોય છે, તે લગીર દુઃખને અધિક અધિક માની ફિ-
 કર ચિંતામાં અહોરાત્ર શરીરને ખાળી નાંખી, કાંચી વયમાં
 ઘરડી ડોસી જેવી થઈ જાયછે. નિરંતરના ક્ષાઈ, તાપ, હેખ
 કથી પંદર વિશ અને પચીસ વર્ષની બરજીવાનીમાં, અગર
 કૂવા અવાડો કરવાથી કે ઝેરથી દુનિઆની ત્યાગ કરે છે.
 નાનપણમાં માખાપને ત્યાં, અને સાસરે આવ્યા પહેલાં
 મનમાં પતિના સુખના વિચારથી જે સુખ દીકું હોય, તે
 સિવાય કોઈ પણ દિવસ ઘણા ભાગ ને આપ્યા જન્મારામાં

સુખનું સ્વપ્નું પણ આવતું નથી. કેટલીએકની એવી અવસ્થા થાય છે કે એ સમયે જો કંઈ રોગથી ધણી મરી જાય તો દુઃખની સીમા રહેતી નથી, અને કેટલીકને અત્યંત સુખ થાય છે. કેટલીએક ઈશ્વર ઉપર ભાવ રાખી સદાચરણ થી ચાલી પડેલું દુઃખ ધૈર્યથી સહન કરે છે, તેમના પતિઓ થોડાં વર્ષમાં મોટા થઈ, સારી નોકરી કે ધંધો રોજગાર કરી તેમને માનપાનથી રાજી કરી ભાગવેલાં દુઃખો સ્વપ્ના જેવાં કરી દે છે. જો કે આવી રીતે સુખના દિવસ દેખવાનું ધણાં જણને થતું હશે, તોપણ પતિનાં સુખ ભાગવવાના ખરે અવસરમાં પોતાની અવસ્થા ઉપર સંતોષ રાખી જેસી રહેનાર સેકડે એક બે નિકળે.

ગરીબ બિચારી સુખને સાહેબીમાં ઉછરેલી કુમળી ભાનુમતીને પરણાવી સાસરે વળાવી માખાપે પોતાને માથેથી જોડ લાગ્ની ફિકરનો બોળે ઉતાર્યો, પરંતુ તેને માથે સદૈવના દુઃખ અને આફતોના હિમાલયનો પાયો નંખાયો. પહેલી વખત તો ન્યારે સાસરે ગઈ, અને આઠ દસ દહાડા રહી ત્યારે દુઃખ પારખવાથી તદન અણસમજ હતો તેથી, તથા તેનાજ બાપના પૈસાથી તેની સંપૂર્ણ મરજી સાચવવામાં આવતી તેથી, તેને કંઈ ખબર પડી નહિ. ન્યારે બે વર્ષ પછી જીવાનીનાં સઘળાં ચિત્તેથી સાસરે જવા લાયક થઈ, ત્યારથી સુખ ભાગવવાની આશાએ સાથે દુઃખ પડવાના ઉંડા ઉંડા વહેમ પણ તેના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થયા. ન્યારે ન્યારે એકાંતમાં હોય, અગર સરખા વયની સહીઓમાં વાતોનાં ગપે ચ

હી હોય, ત્યારે ત્યારે સાસરે જઈ પતિની સાથેના પ્યાર અને સુખના વિચાર અને તડાકાઓમાં રહેતું બાન પણ બૂલો જાય. તેના કલાકો, દહાડા અને રાત્રિઓ જેમ જેમ જતાં જાય, તેમ તેમ સાસરે જઈ વરને મળવા વધારે અધીરી થાય. તેને સાસરે જવાની કે વર સંબંધીની વાત સિવાય બિજા કોઈ પણ પ્રકારની વાત ગમતી નહિ. પોતે સારાં માખાપતી હોડી તેથી, તથા સાસરે જઈ સાસુસસરા અને પતિ વિગરે ની સંપૂર્ણ મરજી સાચવી લેવાની વિષ વિષ યુક્તિઓ અજમાવવાથી સહુનો પ્યાર મેળવી ઘણીજ સુખી થઈશ, એવી તેના મનમાં પકી ખાત્રી થઈ હતી. જુદા જુદા પ્રકારની દુખમાં ખોલવા ચાલવા અને પહેરવા ઓઢવામાં પોતાનો ધણો વખત ગુમાવવા લાગી. તેને પકી આશા હતી કે દીવાળીમાં સાસરેથી તેડવા આવશે, માટે જ્યારે નવરાત્રમાં માતાના ગરબા ગાવા કોઈ સગાંવહાલાંને ઘેર જતી, અને તે વખતે હૃદયના ખરા ઉમંગથી જે વચ્ચાલંકાર ધારણ કરી સ્ત્રીઓના ટોળામાં મધુર કંઠથી ગાતી ગરબે ફરતી, ત્યારની તેની શોભા અને સ્વરપત્તું વર્ણન કાળિદાસ, બલભુતિ, બાણ અને શેક્સપિયર જેવા કવિઓજ કરી શકે. બાનુમતી પતિ સેવાના અને સાસરામાં માણસો સાથે વર્તવાના ધર્મ નિશાળે તથા મા પાસેથી અને ઘરની બિજા સ્ત્રીઓથી સિખી હતી, તેથી પતિને રિઝવી, સાસુસસરાને આધીન રહી સર્વની વહાલી થવાના વિચાર, બિજા બિજા પ્રકૃતિના માણસોનો પરિચય નહિ હોવાથી, તેના મનમાં એટલી બધી

ખાત્રીથી ઠસી ગયા હતા, કે જ્યારે જ્યારે કોઈ સહી પોતાના પતિથી, સાસુસસરાથી, નણંદ, દરાણી કે જોડાણીથી પોતાના પર પડતા જૂલમની તેના આગળ વાત કહી બળાપો કરી શાંતિ અને ધૈર્ય મેળવવા આવે, ત્યારે ત્યારે તે ઉલટી તેમને વાંક કોઠે, પણ પતિ અને સાસરીઆંને માટે તો એમજ ખાત્રી થઈ ગયેલી કે જો આપણે તેમની જોડે સારી રીતે આધીન પણાથી ચાલીએ તો તેઓ બધાં સહેજ વારમાં આપણે વશ થઈ જાય. આ વિચાર કંઈ દોષ કે ભૂલ બરેલો પણ નહોતો. કેમકે તેનાં સુસ્ત માબાપોથી અને નિશાળમાંથી પણ તેને તેજ પ્રમાણે ઉપદેશ થએલો હતો, અને તેજ ઉપદેશ છોડીએ સદા યાદ રાખી, સાસરાનાં માણસો સાથે વર્તવું જોઈએ. અજાણતે આજ નિયમથી સારી સુધરેલી સાતિઓમાં, ને સારાં સુધરેલાં વિદ્વાન કુટુંબમાં જનારી વહુઓ બધાંને વશ કરી નાંખે છે, પણ જડસા જેવી મૂર્ખ અને બિખારી સાતિઓમાં તથા કમનસીબ હજિદ્રિ કુટુંબમાં જનારી વહુઓને એજ નિયમાનુસારથી પ્રતિદિન અધિક અધિક દુઃખ પડે છે. બાનુમતીનો અભિપ્રાય સર્વદા એજ હતો કે ઉપલા નિયમના ધોરણે ચાલવાથી દુનિઆમાં કોઈ પણ માણસ એવું નથી, કે તે પ્રમાણે ચાલનારને વશ ન થતાં દુઃખ દે. પતિવ્રતા સતીક્ષીતાના જેવા નિર્મળ, પવિત્ર સદ્ગુણો, અને સુખોષોથી બરેલા મનવાળી બાનુમતીને જેમ જેમ પતિનાં સુખ બાગવનારી જૂદી જૂદી સહિઓ સાથે તેમના સુખ દુઃખની ખુદા અંતઃ

કરણથી વાતચીતો થતી, તેમ તેમ ધીમે ધીમે ખાત્રી થવા લાગી કે, ફુનિઆમાં ઇશ્વરે સર્વ માણસોને તેના અને તેના કુટુંબિયો જેવાં નથી બનાવ્યાં. અને વળી એમ ન ખાત્રી થાય કે પોતાનો સુવર્ણમય અભિપ્રાય તેની સંપૂર્ણ અસર સાથે સફળ થશેજ.

બાનુમતીની મૂખ્ય સલાહકાર વિજળી નામની સોળ વર્ષની તેની એક સહી હતી. તે ધણા સારા સ્વભાવની અને ડાહી હતી. સાસરે જતી ત્યારે કામકાજ કરવામાં ખરેખરી વિજળી જેવી ઝડપ વાળી હતી. પરંતુ ગરીબ ખિચારી કુટુંબના જનના ફાંસામાં ફસાઈ ગઈ હતી. મૂર્ખ, અબણ અને સર્વ કુલક્ષણ સંપન્ન વરે અને નીચ સાસરીઆં તરફથી તેને ઘણું ખમવું પડતું. વારંવાર તે પોતાનાં દુઃખ રડવા બાનુમતી પાસે આવતી. વગર અનુભવી શાણી બાનુમતી તેનું સઘળું દુઃખ સાંભળી, થોડી શિખામણ હઈ ધિરજ આપતી. એમ કરતાં કરતાં એક દિવસે પોતાની માની સાચી જૂઠી ફરિયાદ સાંભળી વિજળીને તેના વરે ગાંઠનાપૂરે નિશાની અંદર ખૂબ માર માર્યો, અને જ્યારે નિસરણીથી ઉતરવા જતી હતી, ત્યારે ધક્કો મારી નિચે હડશેજી મૂકી. ખિચારી વિજળીને એવું તો વાગ્યું કે એ ધડી સુધી તેનાથી ઉઠી શકાયું નહિ. જ્યારે રોતી રોતી ઉઠીને પોતાને ઘેર આવવા માંડી, ત્યારે પણ તેના દૈત્ય ધણીએ બહારે આવી, ચોટસો ઝાલી, ધસડી ધરમાં લઈ જઈ લાતે લાતે ખૂબ ઝુંદળી નાંખી. વિજળી મરણ પુલ્ય થઈ ગઈ, અને જ્યારે આડોશી પાડોશીથી ઘર બરાઈ

ગયું, ત્યારેજ તેના ધણીએ તેને મારવી બંધ કરી. તેની ફજ સાસુ અને નણદ આ સધળો તમાશો ખુશીથી જોતાં હતાં, પણ વચ્ચે પડી છોકરાને વારવાનો યજ કશો ક્યો નહિ. તેમની વારંવારની શિખવણીથી આવી લડાઈએ રોજ થતી, અને રોજ વિજળીને અત્યંત માર પડતો. મહેનતથી, માર-થી અને જીર્ણતાવથી, દિનપર દિન તેનું શરીર એ-ટલું બધું નબળું થતું જતું કે, થોડા દિવસ પિઅરમાં ર-હી, ઔષધ કરવાની સહુ તેને બલામણ કરતાં. પરંતુ કમ અકલનો તેનો વર, મા અને બહેનની ઠગાઈ બરેલી વાતોથી, એને પિઅર જવા દેતો નહિ. વિજળીનાં પિયરિઆં ગામમાં ધણા મોટા જયાવાળાં અને સાથી જોરાવરમાં જોરાવર ગણાતાં, પણ તેમનું કંઈ જોર તેને સાસરાના જીભમમાંથી છોડવવા કામ આવતું નહિ.

છોડીના સાસરાનાં માણસ જોડે, ગમે તેવા જોરાવર માણસનું જોર ચાલતું નથી. જેમ જેમ તેમની જોડે વધારે ને વધારે લઠાઈ થાય, અને નાદાન માણસો વધારે વધારે ચડશે બરાય, તેમ તેમ છોડીને વધારે ને વધારે દુઃખ પડે, પરંતુ કોઈ કોઈ વાર ધણી જગ્યાએ એમ પણ બને છે કે, જોરાવર માખાપની છોડીએ સાસરે ગમે તેવાં ખરાબ સ્વભાવ નાં માણસોમાં સુખે રહેછે, અને તેમનું કોઈ નામ પણ નથી સેવું. એનું કારણ એજ કે, જ્યારે બંને તરફ સરખે સરખાં મખાં હોય, ત્યારે જો છોડી, સાસુ કે નણદ અગર કોઈ બિ-જની શિખવણીથી સાસરે માર ખાઈ પેર આવે, અથવા

સાંભળે તો તરત તેને સાસરે જઈ ગાળો વિગેરેનો વર્ષાદ વર્ષાવી વખતે મારંમારાપર પણ આવી જાય.

વિજળીને રોજ સાસરે જો દુઃખ પડતું, તે તેનાં આસ-
પાસનાં તેનાં માખાપ, બાઈ બહેન વિગેરે સહુને કહેતાં, પણ
તેઓ એવાં આખરવાળાં હતાં કે, ટંટા અને કુજેતીથી સો-
ગાડ નાસતાં ફરતાં. ધીમે ધીમે તેમની પણ ખાત્રી થઈ કે,
વિજળીને હવે વધારે વાર સાસરે રહેવા દીધાથી તેની
જીંદગીનું નુકશાન થશે. આ ઉપરથી તેઓને લડાઈ કરવાને
હવે પછીની કોઈ પણ તક હાથ આવે તો, વિજળીને ઘેર
લાવવી, એવું સહુના મનમાં આવ્યું. ઉપર કહ્યા પ્રમાણે
જ્યારે વિજળીને માર્યાની ખબર તેમને પડી, ત્યારે પાછલે
પહેરેક દહાડે તેની મા, બહેન, માસી અને કાઠ વિગેરે
પાંચ સાત જોરાવર જોરાવર જૈરાં લઢવાના પૂર જીરસા સાથે
વિજળીને સાસરે આવ્યાં. વિજળી ખિચારી આ વખતે, પો-
તાનાથી થએલું ધરનું કામકાજ પરવારી, એક પાડોશીના
ઘરમાં ચાર પાંચ બહિરાંઓની સાથે પોતાનું દુઃખ રડતી
બેઠી હતી, અને સઘળાં જૈરાં તેની આસનાવાસના કરતાં
હતાં. વિજળીની મા વિગેરે બધાં, તેના સસરાના બારણે
ઉભાં રહ્યાં, અને તેની બહેનને અંદર તેડવા મોકલી, એટ-
લે વિજળીની સાસુ, અને નણંદ બહાર આવ્યાં. તેની સા-
સુએ વિજળીને માટે ધણાએ ઉડાવવાના જવાપ દીધા,
પણ પૂર્ણ રીઝથી આવેલાં જૈરાંઓએ કંઈ માન્યું નહિ.
આ બધો ગડબડાટ સાંભળીને તથા સવારના બના-

વથી સહુ વાકેફ હોવાથી દસ બાર પાડોશી ભેગાં થઈ ગયાં. એટલામાં પાસેના ઘરમાંથી વિજળી વિગરે બહાર પડી અને બહાર દોડી આઆં. વિજળી, પોતાની મા, માસી, ફાઈ, બહેન વિગેરેને જોતાંજ, એટલી બધી ગળગળી થઈ કે કંઈ પણ જોલ્યા આલ્યા સિવાય, માની કોટે બાત્રી પડી. મા અને દિકરી બંનેની આંખોમાંથી થોડોવાર સુધી તો એધારે આંસુ નિકળવા સિવાય કંઈ પણ જોલાયું નહિ. આસપાસ જોવા ઉભેલાંઓ પણ આ બતાવથી આંખમાં આંસુ લાવવા માંડ્યાં. વિજળીની સાસુ અને નણંદથી આ ન ખમાયું, એટલે બડબડતાં બડબડતાં ઘરમાં જઈ બેઠાં. તેમને બાત્રી હતી કે વિજળીનાં મા, માસી, ફાઈ, વિગરે કોઈ કંઈ લડવાનાં નથી, અને તેવા કરતાં કંઈ લડવાનું કરે, તો આપણે લડવામાં જોરાવર છીએ, એટલે બરસે બહાર ને પણ મા દિકરી મળી થકવીશું. તેથી કંઈ પણ ગડબડ કરે તો એકદમ લડવાજ માંડવું, એવો નિશ્ચય કરી તૈયાર થઈ બેઠાં હતાં. બહાર પણ તેમના ઘરમાં ગયાથી પાડોશી પાડોશીને વિજળીની મા વિગેરેને ચઢાવવા ઢીક લાગ મળ્યો. બધાંએ તેમના ખરાબ સ્વભાવથી પાકી રહ્યાં હતાં. વિજળીને અને તેની માને એક ચોતરા ઉપર બેસાડી બે ચાર પાડોશીઓએ વિજળીની પીઠ વિગેરે ને ને જગ્યાએ મારની નિશાનીઓ દેખાતી, તે તે જગ્યાએ બતાવી. વિજળીની ફાઈ, માસી, બહેન વિગેરેને આસપાસ ઉભેલાં પણ પોતાનાથી બને તેટલી લાગણી અને શૂર ચઢે એવી

વાતો કરી વિજળીને ઘેર લઈ જવા શિયામણ દેતાં હતાં.
 આ બધું એક ક્ષણવાર જોઈ ચેતાને સાસરે જોરાવરપણા
 વિષે પ્રખ્યાત વિજળીની મોટી બહેન તેની સાસુ અને ન-
 હાંદને ગાળો દેવા માંડી. તેઓ બંને પણ ઘરમાં તૈયારજ હ-
 તાં. ગાળો સાંભળી વિજવાયત્રી સિંહણોની માફક બહાર
 ખાલી, અને વિજળીની નહાંદે તો ચેતાને એત્રેથી ઉતરી,
 તેની બહેનના સામે ઉભી રહી ગાળો દેવા માંડી. વિજળી-
 ની માથી અને ફાઈ તેની સાસુ સાથે ગાળા ગાળી આવ્યાં.
 એટલામાં વિજળીની નહાંદે તથા મોટી અને નાની બન્ને
 બહેનો એક બિજા સાથે એટલાં તપી ગયાં, કે પેલી નહાંદેનો
 હાથ જરા તેની બહેનના મોંને અડ્યો, ન અડ્યો થ-
 તાંજ વિજળીની મોટી બહેન તેના હાથ પકડી એટલા જોરથી
 ધક્કો માર્યો, કે જો પછવાડે ધણાં માણસ નહોત તો, માથું
 ફટી જત. હવે અરેખરે લડાઈ જમી. વિજળીની સાસુ છો-
 ડીને મારી નાંખીરે મારી નાંખી, એમ બૂમ પાડતી નિચે
 ઉતરી, એટલે બધાં બધરાંએ તેને વિજળીની મોટી બહેન
 પાસે જતી અટકાવી, અને વધારે વધારે જોર કાઢવા મઠ,
 તારે માર બાયડાને પણ પહેાચીવળે એવી જોરાવર વિજ-
 ળીની ફાઈ લડતાં લડતાં મારા મારી લગી આવી ગયાં.
 આસપાસનાં બધરાંને પણ આ લાગ સારો મજેલો હોવાથી,
 કોઈ વચ્ચે પડ્યું નહિ. વિજળીની સાસુ અને નહાંદે જમ
 વધારે જોર કર્યું, તેમ માર પણ પુરુષજ આઘો. ધણીવાર થ-
 ધ ને સહુ યાકવા આવ્યાં. તારે વિજળીના જે બાઈ તથા

એક મામાનો ડોકરો આવી પહોંચ્યા. તેઓ બહારાને લ-
ડતાં બંધ પાડી, વિજળીને લઈ ધેર જતા હતા, તેટલામાં
વિજળીનો વર, પોતાની મા તથા બહેનને માર્યાની ખબર
સાંભળી, બહારથી દોડી આવ્યો. તેને જોઈ તેની મા તથા
બહેન તેના ઉપર ઉતરી પડ્યાં, અને ખૂબ ગાળો ને ઠપકા
નો વર્ષાદ વર્ષાવ્યો. ધરમાંથી કાઠી મૂકવાની, જૂદો રાખ-
વાની, વિગેરે અત્યંત ધાસ્તીઓ આપી. છેવટે બાઈ સાહે-
બ ધરમાંથી મોટી લાકડી લઈ બહાર આવ્યા, અને એત્રે
બેસી ગાળો દેવા મંડ્યા. તેના સાળાઓએ તેને ખૂબ ફા-
સલાઓ, અને વાર્ષા, તો પણ તેણે માન્યું નહિ. ને વધારે
વધારે અફડ થતા ગયો. તેના સાળા પણ તેનીજ ઉમ્મરના
હોવાથી લડી પડ્યા. સાથી નાનો હતો તેણે વિજળીના વ-
રની લાકડી ઝાલીને ખેંચી, એટલે પોતે હેઠળ પધાર્યા. હવે
પણ થોડી લડાઈ મચી. સાળાઓએ લાકડી પડાવી અને-
વીની લગોર ઠીકા ઠીક પૂજ કરી. અને ત્રી પણ વધારે માર-
થી વધારે અફડ થતા છેવટે થાકીને ગાળો દેતા એત્રે બે-
ઠા. હવે આસપાસના પુરુષો અને બહારાંએ સમજાવી સહુને
ચેરી નાંખ્યાં. વિજળી, તેની મા અને બહેનો વિગેરે આ-
ગળથી ધર તરફ વિદાય થયાં હતાં. વિજળીની સાસુ, નણંદ
અને વરને સહુએ ખૂબ ઠપકો દિધો. સર્વ જાણતાં હતાં કે
તેમને ઠીક માર પડ્યો છે. ને આંખે તે કહે કે સાંઝે થયું,
એમજ જોઈએ. વિજળીને પિયરની શરીમાં ને કોઈ જીજી,
તે પણ કહે કે ઠીક થયું. વિજળીનાં સગાંઓએ ઠરાવ કર્યો

કે હવે પછી પક્ષો બંદોબસ્ત કર્યા સિવાય વિજળીને સાસરે મોકલવી નહિ.

આ બનાવ બન્યા પછી વિજળીને સાસરે જે કામ કરવું પડતું, તેના સોમા બાગનું પણ પિયરમાં કરવાનું નહોતું તેથી તે નવરાશના વખતમાં બાનુમતીને ત્યાં જઈ બેસતી. બાનુમતી તેને તેના વર, સાસુ નણંદ વિગેરે તરફની હકીકત વારંવાર પૂછતી. તે જાણતી કે એમાંથી તેને શિખી લેવાનું કશું છે. મરજી સાચવ્યાના ધણા ધણા પ્રયત્ન કર્યા છતાં, માણસો કેવાં મૂર્ખ વૈરો થઈ પડે છે? અને જે સારાં માણસો જોડે સંબંધ ન થયો, તો દુનિઆં કેવી અકારી ભાગે છે? એ બધાનો અભ્યાસ બાનુમતીએ પોતાની ધણી ખરી સહીઓ પાસેથી કરી લીધો. નાના વૃદ્ધ કે અભણ કરતાં કમ અક્ષલના મૂર્ખ વરથી વધારે દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. વિજળીને બાનુમતીની શિખામણોથી ધણોજ લાભ થયો હતો. ધર્મ જાણવાની અને સહન કરવાની તેનામાં સારી શક્તિ હતી. બાનુમતીમાં એ ઉત્તમ ગુણોની સાથે વિજળીના દુઃખનો અનુભવ મળ્યો, તેથી હિંદુઓના સંસારના પહેલા પગથીએ સંસારના મૂળમાંથીજ જે નાશકારક કોડી ઉત્પન્ન થાય છે, તે બાબતનું તેનું જ્ઞાન પાકું થવા માંડ્યું.

બાનુમતી દિવસે દિવસે મોટી થતી હતી, તેથી કાશીરામ અને રાધાલક્ષ્મી એટલાં બધાં અધીરાં થઈ ગયાં હતાં, કે ચંદ્રનગર જે ચાર વારે માણસ મોકલી દિવાળી ઉપર આણું લઈ બાનુમતીને તેડી જવા લખ્યું હતું. ગણપતરામનું છેવટે

જ્યારે કંઈ પણ બહાનું ન આવ્યું ત્યારે દિવાળી ઉપર મોટા રથાલા સહીત મધુપુર આવ્યા. કાશીરામ અને રાધાલક્ષ્મીએ તેમની સારી રીતે પરોણાચાકરી કરી. લગ્નના વખત જોઈને આનંદ આ વખતે પણ થયો. બાનુમતીનાં કુળવાન સાસરિઆની ઘણી ઘણી ખુશામત કરેવા છતાં, પણ તેઓ કોઈ કોઈ બાબતોમાં લઢચા સિવાય રહ્યાં નહિ. કાશીરામ હરેક પ્રકારે તેમને રાજી રાખવાનું ધાર્યું હતું.

જ્યારથી ગણપતરામ વિગેરે આવ્યા હતા, ત્યારથી બાનુમતી પાસેથી તેની એક પણ સહી ખશી નહોતી. બધી તેની જોડે હસવા રમવામાં અને બાનુમતીની રજા લેવામાં મગ્ન હતી. રાધાલક્ષ્મી વિગેરે જૈરાં બાનુમતીનાં લૂગડાં, ધરેણાં વિગેરે સામાન બાંધવામાં ગુંથાયાં હતાં. છેવટે સધળું તૈયાર થયું. બાનુમતીનો સાસરે જવામાં હર્ષ માય નહિ. જોષાને પૂછી મુહૂર્ત નક્કી કર્યું હતું, તે દિવસે સર્વે નિકળવાની ઉતાવળમાં પડ્યાં. પુરુષ અને બાયડીઓની આવજા થવા માંડી. પોતાની સદગુણી પ્રાણ સમાન વહાલી છોડી થોડી ઘડીમાં પરદેશ, પારકે ઘેર, પારકા સુખ દુઃખમાં જવાની છે, અને તે બાળક, વગર અનુભવી, શાણી અને સુખમાં ઉછરેલી હોવાથી તેનું ત્યાં શું થશે? કેવાંએ માણસોના ભગી જઘને પડશે, હવે ફરીને ક્યારે દેખીશ? વિગેરે વિચારોથી રાધાલક્ષ્મી સવારથી રોવા મંડી હતી. બાનુમતીનું નામ સાંભળતાં, સાંભરતાં કે તેના બોલ અને તેના વિષે કોઈ વાત કરતું તો તે સાંભળતાં તેની આંખમાંથી

૬૩ ૬૩ આંસુ પડતાં. તેનું અંતઃકરણ એટલું બધું ભરાઈ
આવ્યું હતું કે કોઈ સાથે તેનાથી વાતચીત થઈ શકતી
નહોતી. વારંવાર તેના મનમાં આવતું કે, હું મારી બાનુ-
મતીને જતી શી રીતે જોઈ શકીશ? મારાથી તેને જા, કેમ
કહેવાશે? જેમ જેમ બાનુમતીના બાળપણનું બધું ચિત્ર તેની
નજરે આગળ રમવા માંડ્યું, તેમ તેમ તે વધારે રોતી જાય.

આજ સુધી બાનુમતી બહાર સહીઓ ભિગી રમવા જતી,
તેથી તેને કંઈ ધણી અસર થઈ નહોતી, પણ જ્યારે તેને
ગાંઠડીઓ વિગેરે ગણી બતાવી, લૂઘડાં ધરેણાં વિગત વાર
દેખાડ્યાં, અને પછી તૈયાર કરવા સાઝ નવરાથી લૂઘડાં અને
ધરેણાં પહેરાવ્યાં, ધરમાં દેવ તથા ધરડાંઓને પગે લાગી
આશિર્વાદ લેતી, જે વખતે પોતાની માની પાસે વિદાય
થવા આવી પગે પડી, તે વખતે મા દિકરી જે પ્રેમથી એક
બિજાને ભેટી પડ્યાં તે પ્રેમ અને તે વખતે બનેલા બ-
નાવનું વર્ણન વાંચ્યા કરતાં વિચારથી કે નજરે જોયાથી
વધારે અસરકારક થાય.

માદિકરોએ થોડીવાર રડી લીધા પછી લડયડતા અવાજે
રાધાલક્ષ્મીએ પાસે ઉભેલી બીજી સ્ત્રીઓને પગે લગાડી,
બાનુમતીને મારી ટુંકી શિખામણ અને આશિર્વાદ આપ્યા.
બાનુમતીની સહીઓ ઉપર આ સમયે જે અસર થયેલી,
તે વર્ણવી શકાતી નથી. સહુની આંખોમાંથી બાનુમતીના
વિયોગને લીધે પાણી વહેતું હતું. બાનુમતીએ રડતાં રડતાં

લડયડી જીભે સહુની રજા માગી. વિજળીને, નહુંદ સાસરે જવાથી અને સાસુ ધણીજ માંદી પડવાથી તેનો વર હવેથી કદી ન મારવાના જામિન આપ્યાથી થોડા દહાડામાં સાસરે જવાનું હતું, તેથી બાનુમતીએ જતાં જતાં પણ તેને પોતાની તરફની એકાદ શિખામણ દેઈ, તેની રજા માગી પોતાની ગાડીમાં બેસવા ગઈ.

બાનુમતી ગાડીમાં બેઠી, કે તરત આસપાસ ઉભેલા સ્વા-શે, સિપાઈઓ અને બિજી ગાડીઓ એ રીતે ચારસે પાં-અસે માણસનો કાફલો એક પછી એક ચાલવા માંડ્યો. બાનુમતીએ હૃદયનો ડૂમો દાખીને ઝીણા સાદે માની રજા માગી, અને રાધાજીની, અમથી નિકળ્યો તેટલો અવાજ કાઢી “બેન! ડાહી થજે,” એટલા અક્ષર બોલતાં, લડયડી પડી. આસપાસનાં બેરાં તેની આસનાવાસના કરવા બિગાં થઈ ધરમાં ગયાં, અને સઘળો સાથ આગળ ચાલવા માંડ્યો.

પ્રકરણ ૬ ઠું

બાનુમતીનું જીવન હવે બદલાયું. સંસારસ્થિતિદર્શક નાટ-કનું પ્રથમ પાત્ર પૂરું થઈ જિજ્ઞાસુ આરંભ થયો. અત્યાર સુધી તે સંસારમાં કંઈ પણ અગત્યનો ભાગ લીધા શિવાય, માત્ર અજ્ઞાન અવસ્થામાં માત્રાપના પ્યારમાં મોટી થઈ હ-તી, પરંતુ હવે તેને પોતાના પતિની સાથે જી તરિકે સંસા-રમાં અગત્યનો ભાગ ભેવાનો હતો.

મોટા મોટા ત્રણિઓ અને બિજા જ્ઞાનિ પુરુષોથી પ્રસિદ્ધ પણ કહેવાયલું છે, કે સંસાર સાગરમાં પોતાની નૌકા ચલાવવાને જો સ્ત્રી પુરુષ અનુભવી ખલાસી માફક વર્તે તો, મોટા મોટા અડકોની વચ્ચે થઈ પોતાનું વહાણ સહી સલામત પાર ઉતારે, પણ જો બંનેમાંથી એકાદ વગર અનુભવી મૂર્ખ અને તકરારી હોય તેમ છતાં, તેના હાથમાં વહાણનું સુકાન હોય, તો તે વહાણ સહીસલામત પાર ઉતરે શકતું નથી. તેમજ સંસારમાં મૂખ્ય આધાર સ્ત્રી કરતાં પુરુષ ઉપર વધારે રહે છે. સ્ત્રી ધણી ડાહી અને સંસાર ચલાવવામાં પોતાના સ્વામીને સારી મદદ કરતી હોય, પરંતુ તેનું ડહાપણ અને સલાહ તેના પતિને ધરતી બહાર જઈ મદદ કરી શકતાં નથી. સ્ત્રીથી પુરુષની પાછળ પાછળ ફરતું નથી, અને પુરુષે પૈસો મેળવવા ધણું ખર્ચ બહાર ફરવું જરૂરનું છે, તેથી ધણી ખરી બાબતમાં પુરુષને જાતિ અફલ લાવેલી પડે છે, અને જો તે જાતિ અફલમાં લગીર ખામી પડે છે, તો તેમનો સંસાર કથળે છે; માટે હંમેશાં લાયક ઉમ્મરનો, ડાહ્યો અને મળતા સ્વભાવનો પતિ શોધી, છોડી-ઓ પરણાવવી જોઈએ, કે પછી તેમનો સંસાર સંપ તથા સુખમાં ચાલે. પરંતુ એવા બવિધ્યના વિચારથી બંધાયલાં જોડાં એક બે ન્યાતો સિવાય બિજા બાળ્યેજ જીવામાં આવે છે. આપણે આગળ જોઈ ગયા છીએ કે બાનુમતી અને વિદ્યારામનું જોડું બવિધ્યનો વિચાર કર્યા સિવાય બનાવવામાં આવ્યું હતું. વળી બાનુમતીને વિદ્યારામ જોવા નાના, મૂર્ખ

અને ઉદ્ધત વર સાથે પરણાવી હતી, તેથી ભવિષ્યમાં તેને સુખ મળશે એવી આશા બાળ્યેજ રખાય.

બાનુમતીને સાસરે ગયાં પછી તેને સંસારરૂપી ખરેખરા દુઃખના સાગરનો અનુભવ થવા લાગ્યો. તેના જેવી સુખમાં ઉછરેલી છોડીને એ દુઃખ અધિક લાભવું જોઈએ, અને તે પ્રમાણે આખી જીંદગીમાં તેણે વેઠેલાં દુઃખને જો આપણે વિસ્તારથી તપાશિએ તો ઘણું લંપાણ થઈ જાય, મોટે બાળજનની રાક્ષસી રૂઢીમાં કુસાનાર નિરપરાધિ બાળાઓ આજને સમયે જ દુઃખ પામેછે, તેમાંનાં મોટાં મોટાં દુઃખો બાનુમતી ઉપર કેટલાં પડ્યાં તેજ આપણે તપાશિએ.

બાનુમતીના ચંદ્રનગર આબ્યા પછી તેની ઓરમાન સાસુએએ અદેખાઇને લીધે વિદ્યારામ અને તેની માની જોડે લઢી તેમને જૂદાં કાઢ્યાં. વિદ્યારામનો મોટો ભાઈ જ્યેષ્ઠારામ હાગીર ભણેલો ને ઠરેલ હતો, તેથી પાડોશમાં રહેતા એક નાગરના છોકરાની સાથે કચેરીમાં જઈ ઉમેદવારીમાંથી જે દશ બાર રૂપિયા લાવતો, તે ઉપર તથા યજમાનોને ત્યાંથી દક્ષિણા વિગેરે આવે તે ઉપર તેમનું ગુજરાન ચાલતું. ગણપતરામ ઉપર પેલી બે સ્ત્રીઓનો એટલો બધો દાખ પડી ગયો હતો કે, તે કદી વિદ્યારામ કે જ્યેષ્ઠારામને મોઝાવતો નહિ. જ્યેષ્ઠારામ સર્વ પ્રકારે સારો નિવડશે પણ વિદ્યારામ દિનપર દિન અધિક અધિક બગડશે એવું તે બંને ભાઈઓનાં બક્ષેણો ઉપરથી લાગતું હતું. વિદ્યારામને ગામમાં નીચ-માંના નીચ અને રખડા ખરાબ ચાલના છોકરાઓની સં-

ગત લાગી હતી. બ્રાહ્મણનો ઊકસો અને ચંદ્રનગર તીર્થની જગ્યા, તેથી બણવા લખવા કરતાં નદી અને કુંડો ઉપર રખડી દક્ષિણ અને લાડુ મેળવવાની ખટપટમાં આખો દિવસ બટકવું એ તેનો રાત્ર દિવસનો ધંધો હતો. મહેતાજીની નિશાળે મારે ખાતાં ખાતાં ભર્ગીર કાગળ નાંચતાં લખતાં આવડતું હતું, તેથી જ્યેષ્ઠારામ રોજ તેને પોતાની સાથે કચેરીમાં જવાનું કહે, તે ગમે નહિ, કેમકે કચેરીમાં એક જગ્યાએ બેસી રહેવું એ તેને માથું કપાવવા ખરોખર લાગતું. વળી કોઈને ત્યાં યુમાસ્તી બેસવું તે પણ તેને કાવતું નહિ. જો કોઈ જોરાવરીયો તેને કોઈ ધંધે વળગાડે તો ગમે તે તોફાન કરી ઘેર આવતો રહે, અગર થોડા દહાડા ધરમાંથી નાશી જાય, કે મરી જવાની બીક ખતાવે, તેથી સહુ યાકીને તેને તેની મરજી પ્રમાણે વર્તવા દેતાં. વિદ્યારામ જોમ જોમ મોટો થતો ગયો તેમ તેમ તેનાં અપભ્રક્ષણ પણ મોટાં થતાં ગયાં. વિદ્યારામની ખરાબ આક્રમી તેની મા, બાઈ વિગેરે સગાંઓ કરતાં બાનુમતીને બાણું જ શાસવું પડતું. તેના દોસ્તદાર મુખ્યત્વે કરીને કોળી, વાઘરો, રખડતાં મુસલમાનના અને તેની ન્યાતના મિજબ તેવા બ્રાહ્મણના ઊકરો હતા. આખા ગામમાં તેમની ટોળી પ્રખ્યાતિ પામી હતી. દરરોજ મસ્તી, ચોરી, બસન અને દુરાચરણોના ખનાવની ફરિયાદ વિદ્યારામને ઘેર અને વખતે રાજ્ય દરબારમાં પણ આવતી. વખતે કોઈના હાથથી અગર પોતાની મેળે લોહી ચતા થઈને આવે. એવી રીતે પોતાના વરનાં પરાક્રમ જોઈ

ગરીબ બિચારી બાનુમતી અહોનિશ દુઃખથી બળી મરતી હતી. તેનું શરીર તદન લેવાઈ ગયું હતું. તેનો દૂધ બરેલો કૂમળો ચહેરો ચિંતાથી કરમાઈ ગયો હતો. જોણે નાહાનપણમાં સોનું ને સાકર દીઠેલાં તેને હવે યજમાનોને ધેર રાંધવા અને જમવા જવું પડતું!! બાલ્યાવસ્થામાં જેના સુક્રમાર હાથ પાંચ શેર કે દશ શેર બાર ઉપાડતાં મચરડાઈ જતા અને લગીર અમથી ચહેરો લાલચોળ થઈ જતો તેને હવે આખો દિવસ ધરનું કામ કાજ પાણી ભરવું અને વાસણ વિગેરે માંજવાં પડતાં. દળવાનું અને ખાંડવાનું તેની સાસુ કરતી હતી, તોપણ સદ્ગુણી બાનુમતી વખતે વખત તેમાં પણ મદદ કરતી. ટુંકામાં તે ધરનાં માણસોને જેમ અને તેમ વહાલી લાગવાને બનતો અમ લેતી. સર્વ કરતાં વિદ્યારામની તાબેદારી તે સારી રીતે ઉઠાવતી, પરંતુ તેની વિદ્યારામને કશી ગણતરી નહોતી. બાનુમતી કેટલીક વાતોમાં વિદ્યારામની આજને તથા બિચારોને ધિક્કારતી અગર મળતી નહોતી આવતી, તેથી તે તેને અહાતો નહિ. કેટલીક વાર તે તેને રોવરાવતો અને વગર ગુસ્સે માર મારતો. વિદ્યારામની માની અને જ્યેષ્ઠારામની ધાસ્તીને લીધે તેનો કોઈ મિત્ર તેને ઘેર આવી શકતો નહિ, પણ બાનુમતી અતિ રૂપવાળી હોવાથી કેટલીક વાર તેના દુષ્ટ મિત્રો કંઈ મિજબાની અગર તેવાં બિન્ન બહાનાંથી તેને જોડે લઈ સતાવવાની દુષ્ટ ધારણામાં હમેશ કરતા હતા, પણ બાનુમતીની અંચળ બુદ્ધિ આગળ મૂર્ખ વિદ્યારામ જે કંઈ પ્રયત્ન

કરતો તે બધા બર્થ જતા. એક વખતે તે નદી ઉપર પાણી
 બરવા ગઈ હતી, ત્યાંથી વિદ્યારામ તેને સામે કિનારેની વા-
 ડીમાં પોતાના બાઈબંધી, ગામની બે ચાર ખરાબ ચાલની
 સ્ત્રીઓ સાથે મળી, ગમત ઉડાવતા હતા, ત્યાં જળરોથી લઈ
 ગયો. આ વાત બાનુમતીની સાથે પાણી બરવા આવેલી
 સ્ત્રીઓએ જઈ તેની સામુને કહી. વિદ્યારામનો અને તેનો
 ટોળીની ચાલથી તેની મા અને બાઈ સંપૂર્ણ જાણ હતાં,
 અને હૃદયમાં કંઈ તોફાન કે આકૃત આવી પડવાની ધા-
 રતીમાં હતાં. ઉપરની ખપ્પર સાંભળતાંજ વિદ્યારામની મા
 અને બાઈ ઉતાવળાં નદીને સામે પારની વાડીમાં ગયાં.
 ત્યાં જઈને જૂએ છે તો વિદ્યારામ માલમ પડ્યો નહોં, પણ
 વાડીમાં ધર્મશાળાની એક પડાળીમાં દસવિસ લુચ્ચાઓ
 અને ચાર પાંચ ખરાબ સ્ત્રીઓની વચ્ચે બાનુમતીને રડતી
 દીઠો. આ બનાવ સાંભળી તથા નજરે જોઈ કૃતાંત સરખા
 કોષિ બરાયલા જ્યેષ્ઠરામને જોઈ બાનુમતીને એકલી મૂકી,
 સદ્ગુણને જોઈ દુર્ગુણ નાસે, તેમ સર્વે દુષ્ટ લોકો સામાન
 પડતો મૂકી નાસવા લાગ્યા. કેટલાએક વંડી ઉપરથી પડતું
 મૂકી નાઠા, કેટલાક ખારણેથી અને ખારીએથી નાઠા, અને
 જે એક બે હાથ આવ્યા, તેમને જ્યેષ્ઠરામ અત્યંત ગુસ્સા-
 માં એવા માર્યા કે મહિના મહિના સુધી ખાટલો ભાગવવો
 પડે. જે માણસ તેના પહેલા ઝપાટામાં આવ્યો તેને તો
 જન્મારાની ખોડ ભૂલવી પડી હશે. કેમકે જેવો તે વંડી ઉ-
 પર ચઢવા જતો હતો, તેવાજ તેનો પગ પકડી જ્યેષ્ઠરામ

તેને હેઠો પછાડી, પોતાના હાથમાંની લાકડીના ચાર પાંચ ત્રપાટા જોરથી લગાવી દીધા. પડતી વખતે નિચે પથ્થર આવવાથી અને તે ઉપર જોધે મોઢે પડવાથી કપાળ ફૂટવાની સાથે તેના મોં અને નાકમાંથી લોહી નિકળ્યું. બિલ્લે માણસ જે નાસતાં પકડાઈ ગયો, તેની ચોટલો ઝાલી પાસેની બીંત તરફ એવો જોરથી ધક્કો મર્યો કે, બીંતની સાથે પછડાવાથી તથા ઉપર જ્યેષ્ઠરામની લાકડી અને લાતોના મારથી અધમૂઝો થઈ ગયો. પેલી નફ્ટ રાંડોને દિવાળીએ સારી રીતે ગાળો દીધી, અને બાનુમતીને લઈ ઘેર આવી. જ્યેષ્ઠરામ કચેરીમાં ખેસનાર હોવાથી વાડીવાળા માણસને ખૂબ ધમકાવ્યો અને કેદ કરાવવાની બીક ખતાવી. સારા બાગ્યે વિદ્યારામ આ વખતે હાથ આવ્યો નહિ, નહિતર તેના ઉપર તેને એટલો બધો કાળ ચઢ્યો હતો કે પહેલવહેલી તેની સારી રીતે પૂજા કરવાનો નિશ્ચય હતો. પણ બાનુમતીના આવ્યા પછી તેના કુટુંબ મિત્રોએ તેને કંઈ લેવાને બહાને બજારમાં મોકલ્યો હતો. જ્યેષ્ઠરામ ઘેર આવતી વખતે દરવાજાથી વાડીમાં મારખાઈને પડેલા પેલા જે જણાએને પકડી લાવવા જે ત્રણ સિપાઈઓ મોકલ્યા. દેશી રાજ્યની કચેરીઓમાં વખતે ચાલાક ઉમેદવારો અમલદાર કરતાં પણ વધારે હુકમ ચલાવે છે. તેથી કોઈ સિપાઈ જ્યેષ્ઠરામનો હુકમ ન માને તેમ હતું નહિ. સિપાઈએને રાત્ર દહાડો કંઈને કંઈ બાબતમાં જ્યેષ્ઠરામની ગરજ પડતી તેથી તેનો હુકમ થતાંજ જે ત્રણ જણ વાડીમાં

જઈ પેલા બહેને દરવાજા પકડી લાવ્યા. પણ સંધ્યા મિ-
ત્રોએ એકઠા થઈ દરવાજાના સિપાઈઓને દસ રૂપિયા
રાવણાના આપી બહેને છોડાવી લઈ ગયા. અહીં જ્યે-
ષ્ઠારામ ઘેર આવી એવા બંદોબસ્ત કર્યો કે, બાનુમતીને હવે
કદી પાણી ભરવા કે નદીએ ધોવા મોકલવી નહિ, અને
જમના કે દેવ દર્શન કરવા જાય ત્યારે તેની મા અથવા
વહુમાંથી એકાદ જણ જોડે હોય તો જ જાય. બિચારી બા-
નુમતીથી આ ફજ્જેલીનું દુઃખ વેઠાતું નહોતું. આ બનાવની
હેતુકથી તથા દસ પંદર દહાડા ધાસ્તીનો મર્યા વિદ્યારામ
ઘરમાં નહિ આવવાથી થયેલી ફિકરને લીધે તેને થોડો થોડો
તાવ આવવા માંડ્યો. જ્યેષ્ઠારામ અને તેની વહુ બાનુમતીના
ઉપર ઘણું હેત રાખતાં, અને રાત્ર દિવસ તેની ફિકરમાં
રહેતાં. જ્યેષ્ઠારામ તેને દુઃખ ન આવવા દેવા પોતાનાથી
બનતો શ્રમ લેતો, અને તેની વહુ કંઈ પણ કામ બાનુમતી
માંદી હોવાથી તેના હાથમાંથી પડાવી લઈ કરતી. બાનુમ-
તીની સાસુ જો કે સારા સ્વભાવની હતી, તોપણ મૂર્ખ
બાયડીઓની માફક દયા તજી દઈ સાસુપણાનો હક બજા-
વવા કોઈ કોઈ વખતે તૈયાર થતી.

વિદ્યારામ કેટલાક દિવસ સુધી ઘેર આવ્યો નહિ, ને
બહાર ભટકતો ફર્યો, પણ એક દિવસે તે અને તેની ટોળીના
બિજા ચાર પાંચ જણ, નદી ઉપર ગાંજો પી કોઈ સારા
માણસની છોડીની ઉપર લાજ તથા ધરણાં લૂટવાનો પ્રયત્ન
કરવાના વાંકથી પકડાઈ કચેરીમાં આવ્યા હતા. જ્યેષ્ઠારામ

અતિ મમ લઈ વગ સગ લગાડી બે ત્રણ દહાડે વિદ્યારા-
મનો છૂટકો કરાવ્યો. વિદ્યારામના છૂટકા માટે તેને બારે
લાંચ અને દંડ આપવાં પડ્યાં. તેથી તેને એટલો તો
ગુસ્સો આવ્યો કે હવેથી વિદ્યારામને ઘરમાં કેદ કરી રાખ-
વાનું ધાર્યું. આખા શહેરમાં હેહો થઈ ગઈ હતી. તેથી
વિદ્યારામને તેની માએ તથા બિજાં સગાં વહાલાંએ ધણો
કપો દીધો. પણ ધડીમાં તેને તે બધાની સારી અસર
થાય અને ધડીમાં પાંજો ફિક્કળ બની જઈ આ બધું વીતેલું
સેખામાં પણ આણે નહિ. બાનુમતી તેને આ વિષે લગીર
શિખામણ દેવા ગઈ, કે તરત તેનો મિલજળ જતો રહ્યો.
તેણે કહ્યું રાંડ, આ બધો વાંક તારાજ છે. તે મને આટલો
બધો ફળેલ કપો. એમ કહી તેને બે ચાર તમાચા ને ધી-
બકા જડાવી દીધા. બાનુમતી તેનો સ્વભાવ સારી રીતે આ-
જાપતી હતી, અને ઘણી સહેન શક્તિવાળી હતી, તથા
દુર્વ્યસનથી વિદ્યારામનું શરીર નબળું થઈ જવાથી તેનો માર
ધણો ન લાગવાથી કંઈ ખોલી નહિ. આ બનાવ બન્યા
કેડે જ્યેષ્ઠારામના સંપૂર્ણ અંદોષસ્તથી, અને તેની તથા તેના
પાડોથી નાગરના છોકરાની મહેનતથી વિદ્યારામની મિત્રમં-
ડળી લગ બગ નાથ પામવા આવી હતી. વિદ્યારામ પણ
એક બે મહિના સુધી સારી રીતે ઘરમાં રહ્યો, અને વેદના
ઔષધથી, તથા વિદ્યારામમાં ફરફાર થયેલો જોઈ બાનુમ-
તીનો તાવ મટી ગયો, અને શરીર વળવા માંડ્યું. પરંતુ પગ
સાથે પગ બાંધીને કેટલા દિવસ સુધી બેસી રહેવાય? જ્યે-
ષ્ઠારામ લગીર બેદરકાર રહ્યો કે તરતજ વિદ્યારામ પોતાના

આર પાંચ દોસ્તની ટોળી જમાવી છાના છાના ફરવા માંડ્યું. પણ રાત પડે લડવાની બીકથી તુરત ઘેર આવતો. માત્ર બાનુમતી ચેતી ગઈ હતી, અને તેથી તેણે પોતાની જાણીને તે વિષે કહ્યું હતું. ધિમે ધિમે જ્યેષ્ઠારામને પણ એ વિષે ખબર પડી, અને ધિમે ધિમે વિદ્યારામે પાછો પોતાની અસલ ચાલ પણ પકડી.

આ વખતે બાનુમતીની ઉંમર લગભગ બાવિસ વર્ષની થઈ હતી. હવે તે જૂદી રહી સંસાર ચલાવી શકે તેટલી ઉંમરની થઈ હતી. તેની ઉંમરની સ્ત્રીઓને આનંદ ઉપજવનારો સમય ધધરે આ વખતે તેને આપ્યો. કેટલાંએક ચિત્ત ઉપરથી માલમ પડ્યું કે બાનુમતીને ગર્ભ રહ્યો છે. ગર્ભ રહ્યા પછી બાનુમતીનું શરીર દિનપરદિન ખિલવા લાગ્યું. ધરનાં સર્વ કોઈ તેને ખુશી રાખવા પ્રયત્ન કરતાં હતાં. ધધરે કૃપાથી જ્યેષ્ઠારામની વહુને પણ ગર્ભ રહ્યો હતો, તેથી જ્યેષ્ઠારામનો વિચાર બંને જણનાં શ્રીમંત સાથે કરવાનો હતો. આજ વખતે જ્યેષ્ઠારામને પણ કચેરીમાં પંદર રૂપિયાની જકાત ખાતાના કારકુનની જગ્યા મળી હતી, તેથી ધરમાં પણ જે જોઈએ તે ઓળ નજરે પડવા લાગી. સિંપાઈઓ અને લોકોના આવવા જવાથી એક અમલદારના ઘર જેવો ડોળ જણાતો. સર્વવાતે આ વખતે ધધરે તેમના ઉપર કૃપા કરી હોય તેમ જણાતું, પણ વિદ્યારામનું કંઈ કેટલાં નહોતું. બાઈનો દાખલો જોઈ સુધરવાને બદલે દિન દિન ખગડવા લાગ્યો. તેની ઉંમર પણ વિશેષ વર્ષની થઈ તેથી કંઈ સમજણના ધરમાં આવવાને બદલે હવેતો કોઈ

શિખામણુ દેવા કે લડવા આવે તો સમજા થય્યું માંડ્યું. પાઈ ધરમાં લાવવી નહિ, અને સહુને કનડવાં, તેથી બધાં કંટાળી ગયાં.

બાનુમતીને ગર્ભ રહે છે મહિના થયા, ત્યારે જ્યેષ્ઠરામ શ્રીમંત કરવા મુહૂર્ત દેખાડો દિવસ નક્કી કરી કાશીરામ ઉપર મધુપુર કાગળ મોકલ્યો. આજ સુધી મધુપુરથી બાનુમતી ઉપર કાગળ અને સંદેશો લઈ માણસ આવતાં તેમની સાથે મુક્ત બાનુમતી પોતાની ખરી સ્થિતિ છુપાવી ખુશીના સમાચાર લખતો કે કહાવતો. એ તણ વખત તેડવા માણસો આવેલાં પણ વિદ્યારામના ના પાડાયાં તેણે પાછાં મોકલ્યાં હતાં. રાધાલક્ષ્મી અને કાશીરામ તેની ખરી સ્થિતિથી અજાણ હતાં, માટે તેને ત્યાં જવા વધારે ઈચ્છા તાણ કરતાં નહિ. થોડા દિવસ ઉપર રાધાલક્ષ્મીને છોકરો અવતર્યાની ખબર બાનુમતીએ સાંભળી હતી, અને તેથી પોતાના શ્રીમંત ઉપર જો કોઈ મધુપુરથી આવે તો તેની સાથે ત્યાં જવા વિચાર હતો. પણ તેનું શ્રીમંત થઈ ગયું અને એક એ મહિને છોડી અવતરી તોપણ મધુપુરથી કંઈ સમાચાર ન આવ્યા, તેથી એમ બાળ્યું કે મોકલેલી કાગળ ગેરવેલે પડ્યો હશે.

બાનુમતીને છોડી આવ્યાને ચારેક મહિના થયા, ત્યારે એક દિવસે તેની મા તેને કંઈ રહેજ કામને સારૂ ઠપકો દેતી હતી, તેટલામાં તેનો મિત્રજ જતો રહ્યો, અને જ્યેષ્ઠરામ લગીર કહેવા ગયો કે તેની સાથે ખુબ લગ્નો. જ્યેષ્ઠરામની વગથી થોડા મહિના થયાં તેને ફાજદારીમાં કારકૂની કરવા

આઠ રૂપિયાની જમાદારની જગ્યા મળી હતી, તેથી પોતે મોટા બાઈનાથી થોડા ઘણા બેપરવા થયા હતા, તેણે કંઈ ને કંઈ બાબતમાં રોજ લઢી પડવા માંડ્યું, તેથી તેની મા અને બાઈએ કંટાળી તેની શુદ્ધ ઠેકાણે લાવવાની આશાએ તેને જૂદો રાખવાની ગોઠવણ કરી. પાસેના મહેલામાં એક ધર બાડે લઈ, તેમાં જોયતો સામન બરી આપી વિદ્યારામ અને ભાનુમતીને જૂદાં રાખ્યાં.

પ્રકરણ ૭ મું.

જ્યાં સુધી વિદ્યારામ જૂદો નહોતો રહ્યો, ત્યાં સુધી જ્યેષ્ઠારામની સાથે જમીને તરત કચેરીમાં જતો, જૂદા રહ્યા પછી, એટલે સ્વતંત્ર થયા પછી, નોકરી તરફની ફિકર કોરે મૂકી, આજસુ થવા માંડ્યું. બન્ને ત્રણ ત્રણ દહાડે કચેરીમાં જાય, અને જ્યારે જ્યારે જાય ત્યારે થોડીવાર બેસી કંઈ લખ્યું ન લખ્યું કરી તરત ઘેર આવે. નોકરી લીધા પછી તથા જૂદો રહ્યા પછી ભાનુમતી ઉપર તે સારો પ્યાર દેખાડવા લાગ્યો. અને આખી હુંદગીમાં સ્વામી તરફથી જે સુખના દિવસ ભાનુમતીએ દીઠા તે માત્ર ઉપર કહ્યા તેટલાજ હતા; કેમકે દિનપર દિન બેફિકરા રહેવાથી દક્તરનું કામ ધણું ચઢી ગયું, ઉપરી તરફથી વારંવાર ડપકા મળવા લાગ્યા. છેવટ જ્યારે તેણે કાંઈની શિખામણ માની સુધરવા પ્રયત્ન કર્યો નહિ ત્યારે તેને બરતરફ કર્યો. બરતરફ થયા પછી તેના મનને “લલુ થયું લાગી જંગળ ” જેવું થયું. થોડા દિવસ ધરમાં બેસી રહ્યો, અને જેમ જેમ ધરમાં અજ વચ્ચે વિગરે

સામાન ખુટવા માંડ્યો તેમ તેમ બિચારી બાનુમતી પાસે તેનું ધરેણુંમાંનું માગવા લાગ્યો, અને તે નાપાડે ત્યારે મારે અને નાશી જવાની બાંક બતાવે.

સુસ્ત બાનુમતી સાસરે આવ્યાને એક વર્ષે પણ વિધું નહોતું, એટલામાં ગણપતરાત્રિ કરેલા આગળના દેવા સાથે તેને ઘેર જમિ આવી હતી; બધાંને ધર બહાર કાઢી મૂકી માલ હરેરાજ કરવા વખત આવ્યો, ત્યારે બાનુમતીએ પોતાનાં ધરેણાંમાંથી પાંચસે છસે રૂપિયાની જણસો આપી હતી. અને તે પછી જ્યારે પોતાની સાસુ લઢીને જૂદી રહી ત્યારે પણ થોડું થોડું આપતી જતી, વિદ્યારામ તરફનું સુખ જોઈ તેને ધરેણાં પહેરવાનું મન થતું નહિ, તથા એક બે વખત તેની જણસો ખોવાએલી તેનો શક વિદ્યારામ ઉપર હતો, તેથી તેણે પોતાની બારે બારે જણસો અને લૂપ્પડાં જ્યેષ્ઠારામને જે નાગરના હોકરા જોડે મિત્રતા હતી તેની વડુને છાતાં રાખી મૂકવા આપ્યાં હતાં. એક વખત જ્યારે ઘરમાં ઘણા કુંકાસ થયો ત્યારે બાનુમતીએ પોતાની સો રૂપિયાની જણસ લાવી વિદ્યારામને વેચવા આપી. વિદ્યારામનો છાપ આપ્યા મામમાં પડી ગઈ હતી તેથી જને ત્યાં તે વેચી તેણે તેને ૬૦ રૂપિયા આપ્યા. વિદ્યારામ તેમાંથી વિશેષ રૂપિયાના દાણા વિગેરે લીધું, ૬૨ રૂપિયા બાનુમતીને આપ્યા, અને ૩૦ રૂપિયા પોતાની પાસે રાખ્યા. તેને ખાતરી હતી કે હવે બાનુમતી પાસે જણસો માગવાથી મળવાની નથી તેથી પાસે રાખેલા રૂપિયા થોડા દિવસમાં વાપરી રહ્યો ત્યારે તેણે પોતાના અસત્ર દોસ્તો શોધવા માંડ્યા. તરતજ થોડા ધણાના ટોળો જમાવી કુંકાનાં કુંકા ફૂટ કરી પૈસો

કમાવવાની ત્રેવડમાં પડ્યો. બાનુમતી આ લોકોના આવવા
જવાથી કંઈપણ આકૃત આવી પડવાની રાહ જોતી હતી.
તેણે આ માટે વિદ્યારામને ઘણે પ્રકારે સમજાવ્યો, પોતાની
જાણસો આપવા માંડી અને કંઈ આપી પણ ખરી, તો
પણ તેણે ખરાબ ચાલના માણસોની સોખત છોડી નહિ.
જ્યેષ્ઠારામ અને બિજાં સગાં વહાલાંઓએ તેને ઘણું ઘણું
સમજાવ્યો, ધમકાવ્યો, પરંતુ તેની તેને કંઈ અસર થઈ ન
હિ. સહુ વારીવારીને યાત્ર્યા એટલામાં એક દિવસે વિદ્યારામ
અને તેના મિત્રો ઉપર એક મોટી આકૃત આવી પડી.

ચંદ્રનગરમાં એક વાણિયાને ત્યાં દસહજાર રૂપીઆની
મોટી ચોરી થઈ, અને તેના શકમાં વિદ્યારામની ટોળીમાંના
બેત્રણજણા, જે પેલા વાણીઆના પાડોશી હતા તે પકડાયા
હતા. તેમને ફાજદાર સમજાવીને તથા મારે મારીને ગુન્હે
કબુલ્લાવવા તથા તેમની સાથેના બિજાઓનાં નામ દેવરાવવા
બનતો પ્રયત્ન કરતો હતો. એટલામાં ચંદ્રનગરથી દશગાઉ
દૂર આવેલા એક નાના શહેરમાં એક દિવસે ઉજાણી હતી
ત્યારે શહેર બહાર વાડીમાં રમતી, ઘરેણાંથી બરેલી, કોઈ
આજ્ઞાણની સાતવર્ષની એકની એક છોડીને સાંજને વખતે
વિદ્યારામની ટોળીમાંના બે ચંડાળ વાઘરીઓએ પકડી, ગળું
દબાવી મારી નાંખી, ઘરેણાં કાઢી લઈ પાસે આવેલા એક
અવાવર કૂવામાં નાંખી દીધી. આ દુષ્ટ ખુનીઓનું પગલું
મિળે દિવસેજ ચંદ્રનગરમાં આવ્યું. જે વખતે પગલું લાવ-
નાર અમલદારે વિગેરે ચંદ્રનગરના ફાજદાર પાસે આવ્યા,
તે વખતે ઉપર કહેલી ચોરીના કામમાં શક ઉપરથી વિદ્યા-

રામ વિગેરે આખી ટોળીને પકડવામાં આવી હતી. પાપ છાનું રહેતું નથી, તેથી પગલું લાવનાર તથા મરી ગયેલી જોડીનો બાપ વિગેરે કચેરીમાં બેઠા હતા તે વખતે પાછલો પહોર દહાડો બાકી હોવાથી ખુનીઓમાંથી એકજણની સ્ત્રી મરી ગયેલી જોડીના ઓયણાની ઉઠાણી કરી પોતાના ધણીને અવરાવવાનું લઈ આવી હતી. તેનો ધણી દુષ્ટ કર્મ કરી રાત્રે આવેલાં ત્યારે યાકચી અને ધગેણું ઠેકાણે કરવાના રથવાટમાં તથા સિપાઈના બોલાવાથી ઓયણું ઘરમાં રખડતું મૂકીને આવ્યો હતો. એકી આગળ તેને માથેથી જેવું ઓયણું પડી ગયું અને પાછુ લેતાં ઉખળી ગયું કે તરત મરનાર જોડીના બાપે તે ઓળખ્યું. સાથે આવેલા જમાદારને આ વિષે છાનુંમાનું કહેતાંજ તેણે એક છલંગ મારી પેત્રી સ્ત્રીના હાથમાંથી તે ઝુંટાવી લીધું. તરતજ તે સ્ત્રીને અને વાધરીને પકડી કેદ કર્યા અને જ્યારે ખુબ માર માર્યા ત્યારે ખુનીએ પોતાના સોળનીનું નામ બતાવ્યું. છેવટે ચોરો તથા ખુનના અપરાધ અપરાધિઓએ કબુલ્યા, અને ઘરેણાં વિગેરે સામાન વિદ્યારામને આપ્યાનું જણાવ્યું. વિદ્યારામે બધો માલ એક સોનાને આપ્યાનું જણાવ્યું.

ખુન અને ચોરનો માલ સંતાડવાનાં બારે તહેામત વિદ્યારામ ઉપર આવ્યાં. સહુ સગાંવહાલાંનો અને આખા ગામનો તેના ઉપર અત્યંત ધિક્કાર સાથે ગાળો પડવા માંડી. આ વખતે જ્યેષ્ઠરામ અને બાનુમતીનું દુઃખ વર્ણવ્યું જાય નહિ. વિદ્યારામને હરેક પ્રકારે છૂટો કરાવવા તેમણે બહુ બહુ ફાંફાં માર્યા. છેવટે બાનુમતીની સહી બાગી-

રથી અને જ્યેષ્ઠારામના મિત્રની વહુના પ્રયત્નથી તેના સસ-
રાએ વગ ચલાવી, ત્યારે વિદ્યારામને સાતહજાર રૂપિઆના
દંડની શિક્ષા થઈ. બાનુમતીએ પોતાની પાસેનું બધું ધરોણું
તથા લૂગડાં અને બાગીરથી પાસેથી કંઈ ઓછોનું લઈ
આશરે પાંચેકહજારનો માલ જ્યેષ્ઠારામને આપ્યો. જ્યેષ્ઠારા-
મને આ ઉપરથી પોતાની પાસે જે હતું તે બધું વેચીને
તથા થોડું ધણું દેવું કરીને સાતહજારની રાક્ષસી રકમ પૂરી
કરી દંડ ખરી વિદ્યારામને છોડાવ્યો.

નાનાં મોટાં દુઃખો અમતાં અમતાં બાનુમતીની ઉમ્મર
જોકે માત્ર ૨૭ વર્ષની થઈ હતી, તો પણ તે મોટી ઉમ્મરના
વૃદ્ધ બૈરા જેવી લાગતો હતો. તેની છોડી આ વખતે પાંચ
છ વર્ષની થઈ હતી; પોતાના ધણીને આકૃતમાંથી ખર્ચા સા-
જો તાજાં ઘેર આવેલો જોઈ, તથા બાળક છોડીને લાડ લડા
વવામાં પૈસે ટકે ખાતી થએલી બાનુમતી પોતાની ગરીબ
અવસ્થામાં પણ સદા સંતોષથી રહેતી. જ્યારે જ્યારે તે દિલ-
ગીર થતી ત્યારે ત્યારે તેની જાણી અને બાગીરધીગૈરી
તેને દિલસો આપતાં. આ વખતે તે પોતાની છોડીને કેઠાઈ
ઉમ્મર લાયક વર સાથે પરણાવવાની અટપટમાં પડી હતી.
પોતાને અત્યંત વિતેલું તેથી કુળ કે પસંદ જોવાની તેની મર-
જ નહોતી. જ્યેષ્ઠારામની મરજ પણ બાનુમતીના મતને
મળતી હતી. વિદ્યારામના કેદખામાંથી છૂટ્યા પછી, બાનુમ-
તી, તેની છોડી અને વિદ્યારામ, જ્યેષ્ઠારામનાં ભેગાં રહેતાં
તેથી છોડીનો વિવાહ કરવામાં જ્યેષ્ઠારામ જેવા સમજી મા-
ણસની મરજની જરૂર હતી. આ વખતે બાનુમતીની ઉમ્મર

ભગ ભગ ત્રીશ વર્ષની થઈ હતી. તેનું શરીર મમ અને શાકથી તદ્દન જુટી ગયું હતું. તેના મુખની કાન્તી ઉડી ગઈ હતી. ભાગ ભાગે તેને આ વખતે ગર્ભ રહ્યો. વિદ્યારામમાં કશા દુઃખ નહિ, તેથી ગર્ભ રહ્યાયા તેને અત્યંત શોક થવા લાગ્યો અને પ્રસવ થવાના વખત લગભગ એવી તો ના ફોવત થઈ ગઈ, કે સહુને તેની જીંદગાનાની ધારતો લાગવા માંડો. છેવટે બાનુમતીને એક ચંદ્ર જેવા કાન્તીવાન છોકરો અવતર્યો. છોકરો અવતર્યા પછી તે એટલી બધી લેવાઈ ગઈ કે, તેને કશું બાત રહ્યું નહિ. દસ દહાડા સુધા ઔષધ અને મંત્ર જાંત્ર કર્યા પણ કંઈ ધાન પાક્યું નહિ. સૌએ તેના જીવવાની આશા છોડી. અગીઆરમે દહાડે સવારમાં તે લગીર આત્મક જણાઈ, અને આસપાસ ખેડેલાં બેરાંની સાથે હેશીઆરીથી વાત કરવા માંડી. તેની જોડાણીએ થોડું રાગડાંનું પાણી આપ્યું તે પિધું. આ ઉપરથી સર્વને કંઈ આશા આવી. પણ આ ફાની ફાનિઆમાં ધડીનો વિશ્વાસ કોને છે? બાનુમતીએ તરત બાગીરથી અને પોતાની જોડાણીને બેલાવી પોતાના કો-કરાતો અને છોડીની નિચે પ્રમાણે ભજામણ કરી.

(સીતાજીના મહિનાનો રાગ.)

સખી બાગારથી મુજ બેન, તને મૂકી જાઉં છું,
શાણી જોડાણી તમને બાળ, આજે હું બળાવું છું;
ગણી પેટ સમાન સદાય, રૂડી રીતે પાળજો,
માગે લાડ કરી કાંઈ વરત, રૂડી રીતે આલજો.
ગુણવન્તી જોડાણી હું તારી, આભારી બહુ થઈ,
તારી સારી શિખામણમાં, ઉમ્મર પૂરી કરો.

વિંધ વિંધ પ્રકારનાં કષ્ટ. મદદ કરી કાપીઆં,
 વેઠી દુઃખો શરીરે આપ, સુખો બહુ આપીઆં.
 તમ બે જણનો આભાર, નથી વાળી શકી,
 (પણ) ન્યાયી ધર્મર બદલે સુખ, રૂઢું દેશે નકી,
 સદગુણી શાણી મુજ બેનો, મને સંભારજો,
 માફ કરજો મારા અપરાધ, બાળક મને ધારજો.
 સુખ લેશ દિલું ન સંસાર, માંડી મેં આ ભવે,
 દુઃખ અત્યંત મૂજને થાય, બાળક મૂકી જવે.
 સચવાય નહિ જો બાળ, મોકલજો મોસાળમાં,
 સેશે માત પિતા મુજ રોજ, ધણી સંભાળ ત્યાં.
 લખજો પત્ર દિલાસાનો બેન, તમે મારી માતને,
 બુઝજો ભાનુમતીનું દુઃખ, ભાળી તેનાં બાળને.

આ પ્રમાણે ભજામણુ કરી રહી કે તરત થાકથી નાકૌવત થઈ
 પથારીમાં પડી, અને જે માત પિતાને ત્યાં પૂરા સુખમાં
 ઉછરેલી તેણે હિંદુ લોકોની લગ્નના કુષ્ટ રીઠીઓનો ભાગ
 થઈ, સાસરામાં અત્યંત દુઃખો વેઠી, ત્રીસ વર્ષની ભરજીવા-
 નીમાં, ગરીબમાં ગરીબ સ્થિતિમાં, આઠ વર્ષના તથા
 દસ દિવસનાં બે નિદોષ બાળકોને માખાપ વગરનાં રખડતાં
 કરી, અમ અને શોક ભરેલી જીંદગી પૂરી કરી, આ અસાર
 દુનીઆનો ત્યાગ કર્યો.

આશ્રયપત્ર.

નકલો.	નકલ.
ઈડર.	
નેક નામદાર આઈડરના માહારાણાસાહેબ ૫૦	
રા. રા. હરીદાસ વિહારીદાસ મારફત.	
ભાવનગર.	
રા. રા. ગવરોશંકર ઉદયશંકર સી. એસ. આર્થ. ૨૦	
શ્રી નીતિભાનુદય સભા ૫	
શ્રી હુવાણા સ્મૃતિ સુમિશ્ચક મંડળી ૩	
રા. રા. માનશંકર પીતાંબર મહેતા ૨	
" " કલ્યાણરાય આણંદરાય ઓઝા. ૨	
" " ભગવાનદાસ ઉત્તમદાસ શાહ ૨	
" " લલ્લુભાઈ છગનલાલ ૨	
" " પ્રતાપરાય સંતોષરાય મહેતા ૨	
" " મુળજી આણંદજી ચપર ૧	
" " હરજીવન ભગવાન પટેલ ૧	
" " પાંડેક ગીરજાશંકર વજીરામ ૧	
" " ભટ્ટ વિશ્વનાથ પરબુદાસ ૧	
" " ભટ્ટ છોટાલાલ કુપેર ૧	
" " ભટ્ટ નરભિરામ ગોપાળજી ૧	
" " વવાડી ગીરજાશંકર હરીશંકર ૧	
" " શા. હરજીવન પરસોત્તમ ૧	
" " શા. મંભોરદાસ ગુલામચંદ ૧	
" " ભગવાનજી રધુભાઈ ૧	
શ્રી સાનોદોતક સભા. ૧	
વઢવાણ.	
રા. રા. ભગવતીશંકર દયાશંકર ૧૦	
અમદાવાદ.	
રા. રા. બાલુભાઈ મગનલાલ શેઠ ૨૫	
" " અચરતલાલ મણીરામ ભચેચ ૧૦	
" " શરાફ રણછોડલાલ ગીરધરલાલ ૨	
શ્રી વડનગરાભ્યંતર નાગર સુમિશ્ચક સભા ૨	
રા. રા. શંભુપ્રસાદ મહેચરદાસ ૨	
" " કાળીદાસ સુનિલાલ ૧	
" " કનૈયાલાલ ગોપાળજી ૧	
" " ભાગીલાલ તારાચંદ ૧	

ભાવનગર.

૭૫

॥ ॥ कुनैयालाल अम्बालाल
 ॥ ॥ जेमचंद जमनादास
 ॥ ॥ प्रियवल्लभदास गोवरधनदास
 ॥ ॥ गुणलाल वरहराय
 ॥ ॥ नीलकुंदराय जसवंतराय
 ॥ ॥ छोटालाल हरीलाल देशाध
 ॥ ॥ चंद्रलाल छोटालाल त्रिवेरी
 ॥ ॥ यमनलाल मोतीलाल
 ॥ ॥ नारेलाल भाहासुभा
 ॥ ॥ छोटालाल विजयलाल
 ॥ ॥ रसोकराय छोटालाल
 ॥ ॥ नारेलाल नरोत्तमदास
 ॥ ॥ कृपाशंकर दोलनराम
 ॥ ॥ युनिलाल वनभागीदास
 ॥ ॥ भाधवशंकर भवानीशंकर
 ॥ ॥ हरीलाल भगनलाल कोट्टकर
 ॥ ॥ यमनलाल नगीनदास
 ॥ ॥ नगीनदास ललुभाध
 ॥ ॥ त्रीकमलाल नारेलाल
 ॥ ॥ रामलाल मोहनलाल

१ ॥ ॥ त्रीकमलाल जेठालाल १
 १ ॥ ॥ मोतीलाल वज्रतयंद १
 १ ॥ ॥ हरीलाल छगनलाल १
 १ ॥ ॥ भाण्डलाल जेडीशन १
 १ ॥ ॥ पुरुषोत्तम हरीभाध १
 १ ॥ ॥ वरेलाल नथुभाध १
 १ ॥ ॥ भाण्डलाल भगनलाल मेहेता १
 १ ॥ ॥ विभीषणशंकर जौरीशंकर त्रिवेदी १
 १ ॥ ॥ दानसाठ पेरनन १
 १ ॥ ॥ हरीलाल देसाधभाध १
 १ ॥ ॥ कलोल
 १ ॥ १. १. सांजणचंद गोविंदलाल ४
 १ ॥ ॥ भगनलाल ज्ञापुण शुक्ल १
 १ ॥ ॥ छोटालाल नथुभाध १
 १ ॥ ॥ सोभाग्यचंद हकमचंद १
 १ ॥ ॥ मुंभाध.
 १ ॥ १. १. दामोदर धरदास लुकसेजर ५
 १ ॥ ॥ सुरजमल नाहलचंद २
 १ ॥ ॥ भगनलाल वि. हरेणवन १
 १ ॥ ॥ प्रहलाद देवशंकर १

७२

नामुमली.

११	११	सेवकराम जगदीस
११	११	बाधयंद वनभाणी
११	११	जुवणदास हंसराज
११	११	हरीदास नयुभाध
११	११	छोटाबाल बाभण
११	११	प्राणजवन विभाम
११	११	परसोतम कल्याण
११	११	नारणदास ठाकरशी
११	११	प्रेमसिंह ज्योसिंह
		नडीयाद.
२१	२१	मणीबाल नरसिंहबाल प्रह्लयाय
११	११	मगनबाल मणीभाध पंज्या
११	११	अमरतबाल त्रिभिवन
११	११	जगन्नाथ गुलाभराय
११	११	नवनीधराय नारायणभाध महेता
११	११	बाधबाल नरसिंहभाध पटेल
११	११	नानाबाल नरसिंहबाल पंज्या
११	११	वृज्जुभाण सुनाबाल अक्षी
११	११	आपाभाध नरसिंहभाध
२१	२१	शिवबाल लखुभाध

१	२१	भाणकबाल मुण्ण	१
१	११	देवशंकर लालशंकर जनी	१
१	११	कृष्णबाल भागीबाल मेस्ता	१
१	११	नानाभाध मलाभाध पटेल	१
१	११	अंभाबाल हरीशंकर	१
१	११	शा. बाधयंद गोपाणदास	१
१	११	परीअ अंभाबाल शेवबाल	१
१	११	शा. दलसुअभाध लखुभाध	१
		प्रांगदा.	
		कुमारमी करणसिंहबाल मानसिंहबाल	१
१	२१	आगडबाल रामकृष्णदेवे	२
१	११	अमीयंद नयुभाध वेलाणी	२
१	११	भट केशवबाल रेवाशंकर	१
१	११	देवे गवरीशंकर केशवबाल	१
१	११	भट वृज्जबाल पीतांबर	१
१	११	करसन पानायंद	१
१	११	शा. भूरा भाणकयंद	१
१	११	भीरबना सदा	१
१	११	देवे त्रीअंकराय रामबाल	१
१	११	देवे आणाशंकर रामबाल	१

મુક્તા નવીબખસે વલ્લભીયાં
 રા. રા. મેતા હરીવલવ જુહા
 ,, ,, તવાડી હરીવલવ મહાશંકર
 ,, ,, બટ ચતુભુજ પ્રાણુજવન
 ,, ,, કેશવલાલ માણુકચંદ
 ,, ,, જેઠા ટોકર
 ,, ,, લખ્મીચંદ મકનજી
 ,, ,, ખુશાલચંદ દેવજી
 ,, ,, પુજા ચતુર વેલાણી
 ,, ,, થના બદર
 ,, ,, અરજણુ જાલમ
 ,, ,, જસાબાઈ હરીનાઈ
 રા. રા. રામશંકર રેવાશંકર
 ,, ,, મુલુકચંદ મનોરબાઈ
 ,, ,, કારકુન સોમચંદ માહાદેવ
 ,, ,, જગનલાલ બાણમુકંદ
 ,, ,, જગનલાલ લખ્મીચંદ
 ,, ,, મુળશંકર રાજરામ
 ,, ,, વનમાળી રાજરામ
 ,, ,, દેસાઈ આત્મારામ હીરજી

૧	,,	,,	છેલશંકર લક્ષ્મીશંકર.	૧
૧	,,	,,	ગઢવી હલુ ઠાકરશી	૧
૧	,,	,,	હરીપાળ કીપાશંકર	૧
૧	,,	,,	કુંવરજી મનજી	૧
૧	,,	,,	લલુ કલ્યાણજી	૧
૧	,,	,,	મોતી ઇમખ	૧
૧	,,	,,	શા. તારાચંદ નાગરદાસ	૧
૧	,,	,,	ડફર રતનશી હરીદાસ	૧
૧	,,	,,	દેવશી વીરા પટેલ	૧
૧	,,	,,	મેહેતા મલુકચંદ તુળશી	૧
૧	,,	,,	વડોદરા.	
૧	રા.	રા.	મણીબાઈ બાળાજી મજમુંદાર	૧
૧	,,	,,	મટુબાઈ જટાશંકર	૧
૧	,,	,,	મણીલાલ ચુનિલાલ	૧
૧	,,	,,	બમવાનલાલ બાપાલાલ	૧
૧	રા.	રા.	હરગોવીંદ કેશવલાલ	૧
૧	,,	,,	મણીલાલ મુળજીબાઈ	૧
૧	,,	,,	જગનલાલ લલુબાઈ	૧
૧	,,	,,	ચુનીલાલ મુળજીબાઈ	૧
૧	,,	,,	ગણપતરામ હરગોવન	૧

॥	॥	धरमबाध त्रीकमबाध
॥	॥	काणीदास द्याराम
॥	॥	मोतीलाल अमरतलाल
॥	॥	देशाध दुलभराम शंकर
॥	॥	ठाकोरेदास द्याराम
॥	॥	मीनलाल अमथाबाध
		भगसरा.
२।	२।	देवाशंकर अंज शंकर.
॥	॥	रायचंद गोपाण
॥	॥	रविशंकर वि.शव
॥	॥	हुसेनभां मोसमभां
॥	॥	अमरेशी राम ठाकरे
॥	॥	गुडा रत्नसिंह
॥	॥	रामकृष्णराम आलुंदराव
॥	॥	युनिजाल नर्मदेश्वर
॥	॥	लक्ष्मणचंद साम
॥	॥	रहीमचं स भदारेचं स
॥	॥	हसनभां रेहेमान
॥	॥	वसराम हरि
		सादरा.

१	२।	मीठाबाज वराहदास	१
१	॥	गोबरधन भाव	१
१	॥	भगन भगवान	१
१	॥	भगन इत्येचंद	१
१	२।	गीरधर गुलाबचंद	१
१	॥	जयल अंजाराम	१
॥	॥	छोटाबाज भगवान	१
१	॥	भाऊचंद बाधचंद	१
१	॥	आपुजाल उमेद	१
१	॥	धनचंद देवचंद	१
१	॥	प्रज्जलाल काणीदास	१
१		नेकनामदार माहागणा श्री वभतसिंह	
१		लुणावाडा कारबारी मारुत.लुणावाडा.	८
१	२।	हिरालाल वि. विद्याराम	२
१	॥	हरिकृष्ण जयकृष्ण भट आरसीयर	२
१	॥	रेणुछोडलाल वि. सेवकराम	१
१	॥	हिरालाल करेणुशंकर वासीक	१
१	॥	वलवदास भुगल भिहेता	१
१	॥	छगनलाल भद्रेचरबाध	१
॥	॥	रेणुछोडलाल नाथल पंड्या	१

बागुभती.

॥ ॥	नभुलाल त्रीभुवनदास लट	१	॥ ॥	डिमीबाशंकर मणीशंकर	१
॥ ॥	शेठ वृन्लाल दलसुप्पबाध	१	॥ ॥	भुराशंकर भिच्छाशंकर	१
॥ ॥	शेठ नाथलु न्हाभाध	१	॥ ॥	त्रीकमलाल कुमरेलु	१
॥ ॥	शेठ माहासुप्प सयुरपाध	१	॥ ॥	मणीशंकर वीठलराव	१
॥ ॥	मेहेता पुरषोत्तम हरीभाध	१	॥ ॥	जिमचंद भाधचंद	१
१०. १०.	त्रीकमलाल गीरधरलाल देशाध	१	॥ ॥	हीरालाल गुलाबचंद	१
॥ ॥	माहासुप्प हरलुवन	१	॥ ॥	जमनादास गोपाणदास	१
॥ ॥	जगन्नाथ मनसुप्परांम	१	॥ ॥	मुणशंकर रलुछोड	१
॥ ॥	पितांयर हरगोवींद	१	॥ ॥	शंभुधर लक्ष्मीधर देशाध	१
॥ ॥	माहासुप्प सयुरपाध	१	॥ ॥	रंगनाथ शंभुनाथ	१
॥ ॥	गलुपत मोतीरांम	१	१०. १०.	काशीराम भाधलु व्यास लपतर. १	१
॥ ॥	कोदर नरभिरांम	१	॥ ॥	महादेव नरभिराम रावण	१
॥ ॥	पैकुण्ड नारलुलु	१	॥ ॥	छगनलाल नेशंकर इकरे	१
छोटा डेपुर.			॥ ॥	देवशंकर लुवराम नेशी	१
१०. १०.	आदित्यराम दलपतराम डेडभास्तर	१	॥ ॥	लक्ष्मणराय सप्पाराम	१
॥ ॥	त्रीकमलाल कृष्णरांम	१	॥ ॥	तप्तसिंह प्रतापसिंह अन्न	१
॥ ॥	गोपाणराव रामभाध	१	॥ ॥	रेवाशंकर हरीभाध	१
१०. १०.	श्यामलाल हीरालालमन्जुन्दार पाटलु.	२	॥ ॥	गवरीशंकर पुरषोत्तम रावण	१
॥ ॥	अमीधर रलुछोड देशाध	१	॥ ॥	केसरीसिंहलु मगाभाध	१
॥ ॥	हरीधर रलुछोड देशाध	१	॥ ॥	हनुभाध अमरसिंह	१

રા. રા. બાળાશંકર પુરષોત્તમ રાવળ. લીલાપુર. ૧	૧	,, ,, ખીમજી વાઘજી વકીલ	૧
,, ,, શા. માવજી લલ્લુ	૧	,, ,, વલ્લભજી વિ. ખેચર	૧
,, ,, ખુશાલ બાઈશંકર રાવળ	૧	,, ,, વૈકુંઠરામ વિ. નારણજી	૧
,, ,, ઠક્કર વનમાળી સુંદરજી	૧	,, ,, શીવજી વિ. મુળજી	૧
,, ,, પટેલ જીવરાજ પુરષોત્તમ	૧	,, ,, જ્ઞેશી લવજી લક્ષ્મીદાસ	૧
,, ,, જગજીવન માહાશંકર જાની	૧	,, ,, પટેલ હરીજાલ ઉમેદરામ	૧
,, ,, હરી દલા	૧	,, ,, મહેતા મુગટગમ વિ. ભવાનિશંકર	૧
,, ,, નારાયણ હામા	૧	,, ,, નરભિશંકર અંબાશંકર મહેતા	૧
,, ,, રામદાસ હરીદાસ	૧	,, ,, ગોવર્ધનદાસ વિ. પ્રભુજી કાયસ્થ	૧
,, ,, રાવળ વલ્લભરામ દેવજી	૧	,, ,, લક્ષ્મીદાસ હરજીવન	૧
,, ,, જાની વેલજી જીડા	૧	,, ,, આર્ય અક્ષી ખીતમહમદ	૧
,, ,, રાવળ જ્ઞેહાજાલ પ્રાણજીવન	૧	,, ,, મહેતા પુરષોત્તમ મુળજી કાયસ્થ	૧
શ્રી બાળ હિતેન્દ્ર સભા ઢાંડી.	૧	નેકનામદાર માહારાણા શ્રી પ્રતાપસિંહજી	૧
રા. રા. રંગલાલ હરીલાલ મજમુન્દાર	૧	સિરેસ્તેદાર મારફત. સુંથરામપુર.	૧૨
,, ,, રામલાલ મથુરાલાલ ,,	૨	રા. રા. વકીલ દલસુખરામ નથુરામ વિરમગામ.	૧
,, ,, નટવરજાજ હારાજાલ ,,	૧	,, ,, ,, હરીજાલ મોહનલાલ	૧
,, ,, ખીહારીલાલ હીરાલાલ ,,	૧	,, ,, ,, હરીજાલ મયારામ	૧
રા. રા. જુહાલાલ મોહનલાલ ભુજ.	૧	,, ,, શેઠ સુનીલાલ માહાસુખભાઈ	૧
,, ,, રેવાયકર અંબારામ	૧	રા. કોઠારી માધવજી મોથાળો.	૧
,, ,, જીવરામ ગોપાળજી	૧	રા. સોની ભવાન અરજી	૧

બાવુમની.

૨૧. દવે ગૌરીશંકર દેવશંકર
 ૨૧. પંડ્યા કાળીદાસ બાપુજી મહુધા.
 ૨૧. ઠાકર દુર્લભરામ માણકજી
 ૨૧. જીવણલાલ હરગોવન પંડ્યા મંધુકા.
 ૨૧. ચુનીલાલ પરબુભાઈ દેસાઈ
 ૨૧. શા. વરજલાલ પરબુદાસ
 " " કેશવલાલ ટોકરદાસ
 ૨૧. દવે ભક્તીશંકર જયભાઈ ઉમરેઠ.
 ૨૧. ચંદ્રસિંહજી લાખખેડીનાસેકરરી છોટાઉદેપુર
 ૨૧. તોળાશંકર. ગીરજશંકર દેવગઢ.
 ૨૧. રણછોડ હરીશંકર બ્યાસ
 ૨૧. હરીવલ્લભ દામોદર
 ૨૧. મુગજી રમનાયજી વાડાસિનોર.
 ૨૧. રા. ગણપતરામ બાપુજી ઉનાવા.
 ૨૧. રા. ગીરધરલાલ મોતીચંદ વરતેજ.
 ૨૧. રા. જમનાદાસ લલ્લુભાઈ
 ૨૧. રા. અલુભાઈ મહેતા સિંધપોર.
 ૨૧. રા. કીમ્મલાલ મગનલાલ
 કવેટા (બલુચિસ્તાન)
 ૨૧. રા. કેશવજી દહેરાભાઈ સ. રૂ. ૨૨૨

૧ ૨૧. રા. નારાયણ ગણેશ પરશ દબાબુ ડાકોર. ૧
 ૧ ૨૧. રા. પ્રણજીવનદાશ દુલભરામદલાલ સુરત. ૧
 ૧ ૨૧. રા. રણછોડજી નાગરજી કંતાર ગામ. ૧
 ૧ ૨૧. રા. મકનજી બીમભાઈ નાયક ૧
 ૧ ૨૧. રા. નાહાલચંદ નથુભાઈ કપડવંજ. ૨
 ૧ ૨૧. રા. હરીશંકર ભવાનિશંકર મીયાગામ. ૧
 ૧ ૨૧. રા. ગોવંદરામ લલ્લુભાઈ ૧
 ૧ ૨૧. રા. બાયચંદ લલુભાઈ કરજણ ૧
 ૧ ૨૧. રા. ચુનીલાલ ભુરાભાઈ. ગાંધેરા. ૧
 ૧ " " જગજીવન અમરતલાલ ૧
 ૧ " " ભુરાભાઈ દ્વારકાંદાસ ૧
 ૧ " " ચુનીલાલ મનસુખ ૧
 ૧ " " છોટાલાલ હરોવલ્લભ ૧
 ૪ ૨૧. રા. દુલભજી જગન્નાથ માધવપોર ૧
 ૧ " " શેઠ હાથીભાઈ મૂળચંદ માણસા ૧
 ૧ " " દામોદર હીરજી ચોરવાડ ૧
 ૧ " " નારાયણ આબાજી ચોરબી ૧
 ૧ " " પા. અંબાઈદાસ પ્રાગદાસ કુચર ૧
 ૧ ૨૧. રા. ચમનરાય હરરાય પાલજીપોર. ૧
 ૧ ૨૧. રા. જસભાઈ વાહાલાભાઈ ૧

૮૨

બાનુમતી.

